Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української літератури
імені акад. Михайла Возняка

ПСИХОТИПИ ПЕРСОНАЖІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЗИ ІВАНА ФРАНКА (НА ОСНОВІ ПОВІСТІ «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ»)

Магістерська робота
студентки ІІ курсу групи ФЛУм-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Даниляк Мар’яни Мирославівни

Науковий керівник – проф. Валерій Корнійчук

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП. 4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОТИПІВ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ… 8

1.1 Основний зміст поняття «психотип» 8

1.2. Огляд типології психотипів та особливості їх вияву на основі найпоширеніших класифікацій 10

1.2.1 «Акцентуйовані особистості» Карла Леонгарда… 11

1.2.2 Типологія Андрія Личко 16

1.2.3 Особистісні типи за Карлом Юнгом 20

1.2.4 Типологія Майерс-Бріггс 22

1.2.5 Соціонічні типи 25

1.3.Темперамент як один зі складових біопсихічної підструктури особистості 29

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЯК ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОТИПУ… 36

2.1 Особливості створення мовного портрету в структурі наративу 36

2.2 Поняття психологічного портрету у літературі 39

2.3 Лінгвостилістичні засоби створення психологічного портрету 43

РОЗДІЛ 3. ВИЯВИ ПСИХОТИПІВ НА ОСНОВІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОРТРЕТІВ ГЕРОЇВ ПОВІСТІ “ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ”. 45

4.1 Портрет пані Олімпії 46

4.2 Портрет Нестора… 59

4.3 Портрет Адася Торського 66

4.4 Портрет графа Торського 69

4.5 Портрет Танаська Гадини 71

ВИСНОВКИ 74

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 76

ВСТУП

Мова – це один з найфункціональніших інструментів людства, який ми безперервно використовуємо щодня. Якщо її розглядати з погляду лінгвістів та літераторів, то у їхній руках вона має властивість ставати могутньою зброєю, за допомогою якої, зокрема, можна створити відображення усіх людських проявів – психологічного та соціального, індивідуального та типового. Саме письменники, володіючи мистецтвом слова, можуть у своїх творах створювати неповторні образи, які ілюструватимуть не тільки зовнішній опис, а й відображатимуть глибини внутрішнього світу людини. Найвдалішим методом реалізації цього прийнято вважати мовні портрети, за допомогою яких можна передати глибину образу героя, що відповідатиме реальним архетипам психологічних типів особистості.

Під мовним портретом ми можемо розрізняти три види: 1) власне портрет (змалювання зовнішності людини); 2) психологічний портрет (опис внутрішнього світу персонажа, рис його характеру, вдачі, особливостей поведінки, моральних якостей, вподобань); 3) мовленнєвий портрет (взаємозв'язок мови героя та його характеру) [26]. Саме за допомогою них автор може майстерно розкрити індивідуальність героя, використовуючи при цьому найрізноманітніші мовні засоби. Однак, прийнято вважати, що найбільш винятковим у відношенні складності літературної портретизації визнано психологічний портрет героя, який зазвичай окреслює головні пріоритети внутрішнього світу та внутрішніх переживань художнього персонажа[27]. Психологічний портрет нерозривно пов'язаний з емоційними станами героя та містить у собі інформацію про людські почуття, настрій і світогляд [25]. Саме тому у цьому дослідженні він буде цікавити мене найбільше. Така зацікавленість до психологічного портрету зумовлена тим, що аналізуючи всі його складові, можна зробити припущення щодо психотипу героя, визначення якого є одним із основних завдань даної роботи.

Питання щодо визначення психотипу та загалом його місця в структурі художнього тексту зараз є доволі актуальним, адже йому ще поки приділено не

надто багато уваги з боку лінгвістів і літературознавців. Проблему психотипів людей взагалі і персонажів зокрема порушив у низці праць літературознавець А. В. Козлов, який спробував обґрунтувати історію виникнення, розвитку цього поняття. Зокрема у своїй статті «Психотипи викладачів у ВНЗ» учений акцентував увагу на тому, що «… *ще в V ст. вперше надзвичайно важливу й актуальну проблему психотипів людей порушив Пруденцій у поемі «Психомахія», дослідженням якої займаються вчені світу, але чи не найстабільніше –дослідники Прінстона (США)*» [16]. На думку літературознавця, у визначенні психотипу потрібно брати до уваги такі основні фактори, як тип переживання та психіки людини. Однак, одна справа визначати чийсь тип, а зовсім інша – його створювати.

У літературі, яка вважається енциклопедією людинознавства, конструювання автором типу героя відбувається на основі його уявлень і знань про всі типи нервової системи, глибоке вивчення поведінки людей в конкретних життєвих ситуаціях, поведінки персонажа в соціумі. Окрім цього, на думку американського психолога Д. Холмса письменник повинен навчитися розрізняти стійкі або пожиттєві форми поведінки і реакції особистості, від недовговічних епізодів порушеної поведінки [20].

Виходячи з цього, ми бачимо, що створення образу героя - справа нелегка і потребує великої кількості знань. Однак, серед українських авторів було безліч таких, які дуже професійно та вправно, так би мовити, «народжували» унікальних персонажів у своїх творах. Очевидно, що одне з провідних місць у цьому ремеслі займає Іван Франко. Саме на основі його твору я намагатимуся простежити створення цілісного образу героя, що включатиме характеристики зовнішності та психологічних особливостей, керуючись якими, я зможу визначити психотип персонажа. Оскільки таких досліджень проводиться небагато, тим більше конкретно на базі класифікації Карла Леонгарда, то це зумовлює суттєву **актуальність** роботи.

Мета дослідження – визначити психотипів персонажів у кримінальній повісті Івана Франка «Основи Суспільності» на базі класифікації Карла Леонгарда та простежити, які засоби сприяють формуванню психотипів персонажів у кримінальній повісті Івана Франка «Основи Суспільності».

Меті підпорядковуються такі дослідницькі **завдання**:

1. дослідити поняття «психотипу» у вимірах психологічної науки;
2. розглянути основні види психотипів та ознаки їх виявлення;
3. обрати домінантну класифікацію для визначення психотипів героїв;
4. пояснити значення психологічного портрету як різновиду опису в художній літературі;
5. охарактеризувати мовний портрет героя як категорію художнього прозового твору;
6. простежити, як реалізуються у структурі портрета конкретні психологічні характеристики;
7. виявити основні елементи психологічного портрету, які впливають на визначення психотипу;
8. описати психологічний портрет героїв, на основі якого визначити психотип персонажа.

Об’єктом дослідження є система портретних описів героїв повісті Івана Франка «Основи Суспільності», їх роль у відображенні психотипу персонажа.

Предметом дослідження є засоби вираження психотипу героїв.

Матеріалом дослідження було обрано повість Івана Франка «Основи Суспільності». Під час проведення дослідження було використано різноманітні **методи.** При виконанні першого науково-пошукового етапу був підібраний список літературних джерел за темою наукового дослідження та проведена добірка теоретичних джерел. Під час підготовчого етапу, було відібрано приклади характеристик психологічного портрету персонажів та обрано класифікацію психотипів, на основі якої будуть розглядатися герої. На третьому (аналітичному) етапі було проведено систематизацію матеріалу.

Робота складається із вступної частини, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

Наукова новизна курсової роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено дослідження засобів зображення психотипів герої повісті Івана Франка “Основи суспільності”, для визначення яких було взято за основу класифікацію Карла Леонгарда.

Практичне значення дослідження зумовлюється можливістю використання його результатів у процесі вивчення особливостей створення образів у творах Івана Франка.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОТИПІВ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

1.1 Основний зміст поняття «психотип»

Щодня нам доводиться спілкуватися зі значною кількістю людей, з ними співпрацювати, будувати певний тип відносин. Однак щоразу ми свідомо або підсвідомо прагнемо одразу передбачити, що за людина знаходиться перед нами. Таке бажання є цілком нормальним, адже формування висновків щодо типу особистості, з якою ми будемо мати справу, допоможуть нам налагодити ефективну комунікацію, завдяки якій ми, наприклад, знайдемо ділового партнера чи нового товариша, або ж навпаки нам вдасться уникнути якоїсь небезпеки.

Люди споконвіку прагнули, так би мовити «сканувати» одне одного, щоб одразу розуміти чи виправдає співрозмовник ті чи інші очікування. Відповідно до цього почали проводитися різноманітні дослідження, внаслідок яких зародилася велика область знань про психологічні типи. Саме вона допомагає визначити тип характеру, судити про внутрішні якості суб'єкта спостереження, передбачати його поведінку тощо.

Витоки цієї науки беруть початок ще у стародавній Греції та Римі. І великий Сократ, і не менш великий Платон та Арістотель вміли визначати психотипи людей. Вони вважали, що типи темпераменту людини можна визначити, читаючи особи людей, немов книги. Цю традицію розвивали й культові лікарі давнини - Цельс і Гален, мислителі Цицерон та Пліній Молодший, а також безліч значних дослідників не тільки на Заході, а й на Сході. Вчення про психотипи досить швидко набуло стрімкого розвитку і знайшло доволі широке застосування в багатьох прикладних сферах. Однак, через такий жвавий інтерес існує й дуже багато розбіжностей та проблем, пов’язаних з цією галуззю [28].

Перші проблеми у визначенні психотипу людини починаються з відсутності єдиних загальноприйнятих підходів до визначення самого терміна –

психотип. Традиційно прийнято вважати, що психотип (психологічний тип) - це тип нервової системи з базовою емоцією, поведінкою і ядром характеру [29].

Це є більш вузьке поняття, ніж тип особистості, адже у нього включають не тільки психологічні, але і соціальні особливості людини, його спосіб життя, його цінності та звички. Це як «своєрідна модель або зразок, в якому узагальнено низку рис характеру, проявів поведінки та емоцій людини у різних життєвих ситуаціях» [3]. Відповідно, завдяки правильно визначеному психотипу особи можна передбачити чого від неї чекати в тих або інших ситуаціях, і за якими зовнішніми ознаками про це здогадатися.

Психотип вважають основою нашої психіки. Його навіть часто порівнюють зі скелетом, а поведінку - з одягом, яку людина одягає в залежності від настрою і обставин. Однак ще одним цікавим та досить спірним питанням є стосовно формування психотипу. До прикладу, одна частина вчених нині веде мову про те, що психотипи формуються роками і вони вічні та незмінні. Натомість інші стверджують, що така думка поки що не отримала належного обґрунтування у науці, адже той чи інший психотип піддається впливам часу, змінюються умови, в яких він формується, а відповідно міняються домінанти емоцій [3].

Очевидно, що питання особистості людини та її характерних особливостей є одним з найважливіших об’єктів психології. Можна навіть зазначити, що у кожній психологічній теорії досліджується поняття особистості, однак очевидно, що всі це роблять по-своєму. До прикладу, індивідуальна психологія особистості А.Адлера підкреслює унікальність кожного індивідуума та чинників, за допомогою яких люди долають свої недоліки та досягають життєвої мети. Основними принципами його теорії є індивід як самоузгоджувана цілісність, людське життя як прагнення до досконалості, індивід як визначаюча сутність, соціальна обумовленість індивіда. Адлер зазначає, що компенсуючи почуття неповноцінності, людина протягом життя веде боротьбу за перевагу й виробляє власний стиль життя [30].

Також цікавою є структурна теорія рис особистості Раймонда Кеттела, у якій він виділив основні риси або характеристики, що спрямовують поведінку людини і довів, що у розвитку особистості риси зумовлюють постійні тенденції реагувати певним чином у певних ситуаціях [30].

Однак, говорячи конкретно про психотипи особистості, першочергово потрібно згадати швейцарського психіатра Карла Густава Юнга. Вважають, що Психологічний тип - це теорія особистості, створена Юнгом для пояснення нормальних відмінностей здорових людей. [31]. На підставі своїх спостережень Юнг зробив висновок, що відмінності в поведінці виникають через вроджені тенденцій людей по-різному використовувати свій мозок. Юнгівські теорія психологічних типів виділяє вісім різних шаблонів (типів) нормальної поведінки і пояснює, як розвиваються типи. Детальніше цю теорію ми розглянемо далі.

1.2. Огляд типології психотипів та особливості їх вияву на основі найпоширеніших класифікацій

Як вже було зазначено раніше, тема психологічних типів розвивається та досліджується ще з античних часів. Очевидно, що у зв'язку з такою увагою, за цей час назбиралося безліч різноманітних досліджень, які безперечно можуть по-різному визначати психотипи та особливості їх вияву. Зокрема, особливого поширення набули різні класифікації, які вагомо вплинули на розвиток цієї галузі.

Найпопулярнішими класифікаціями, розробленими до XX століття вважають «Типи темпераментів по Гіппократу: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік» та «Злочинний тип за Чезаре Ломброзо» [32].

До класифікації, розроблених в першій половині XX століття належать:

- Типи характеру за Е. Кречмеру: астенік, атлетик, пікнік.
- Типи темпераменту за Н.Р. Шелдону: ендоморфний, мезоморфний і ектоморфний тип.
- Особистісні типи за Карлом Юнгом: екстраверт - інтроверт.

- Тип акцентуйованої особи за К. Леонгардом: лабільний, демонстративний та ін.
- Типологія Майерс-Бріггс (MBTI).
- Психотип за П. Б. Ганнушкину («Клініка психопатій: їх статика, динаміка і систематика»).

Найвідомішими класифікаціями, розробленими в другій половині XX століття, вважають:

- Інтернальний - екстернальний тип. Автор: Джуліан Роттер.
- Психотипи за А. Е. Личко: параноїк, епилептоїд, шизоїд, істероїд, гіпертим, психастенік та інші.
- Соціонічні типи.

І серед класифікації, створених в XXI столітті, найбільше виокремлюють:

- Психологічний тест Н.І.Козлова "Що ви за птиця?" ділить людей на типи Яструб, Голуб, Страус. Цим трьом типам відповідають три основних стилю впливу: Силовик, Душка, Тактик. Аналог цього тесту в діловій сфері - тест "Червоний - синій - зелений" (автор Вальтер Штайн).
- Типологія за Аристотелевским категоріями: Персоналіст, Вещист, тимчасовий правитель, Намісник, Процесор, Філософ.
- Класифікація «Чотири стихії».
- «Эннеаграмма особистості» (Ентузіаст, Конфронтатор, Достигатель, Миротворець, Індивідуаліст, Спостерігач, Помічник, Скептик, Реформатор).
- «Типи керівників» за В. Адизесу.

Більшість з перелічених класифікацій є справді фундаментальними в області досліджень психотипів. Відповідно, саме їх і варто розглянути детальніше, щоб якнайкраще заглибитися в тему психологічних типів та їх різновидів.

1.2.1 «Акцентовані особистості» Карла Леонгарда

Одним із найпопулярніших досліджень вважаються роботу Карла Леонгарда «Акцентовані особистості», в якій він досить влучно та цікаво описав типи акцентуацій особистості.

Окрім того, що він створив повноцінну типологію, яку прийнято вважати однією з перших типологій особистості, безпосередньо поняття «акцентуації» було введено в психологію також саме ним. Прийнято вважати, що акцентуації характеру – «це крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється виборча уразливість відносно певного роду психогенних впливів при добрій і навіть підвищеній стійкості до інших». [33]. Концепція Леонгарда про «акцентованих особистостей» грунтувалася на припущенні про наявність основних і додаткових рис особистості. Основних рис значно менше, але вони є стрижнем особистості, визначають її розвиток, адаптацію та психічне здоров'я. При значній вираженості основних рис вони накладають відбиток на особистість у цілому, і за несприятливих обставин вони можуть зруйнувати всю структуру особистості.

Детальну інформацію про психологічний і клінічний аналіз акцентованих особистостей, тобто людей зі своєрідним загостренням властивостей особистості і особливим реагуванням, автор подав у першій частині своєї монографії. А в другій частині Леонгард провів характеристичний аналіз героїв класичних творів світової літератури понад тридцяти письменників: Толстого, Достоєвського, Гоголя, Шекспіра, Сервантеса, Бальзака, Гете, Стендаля та ін.

У класифікацію, запропоновану Леонгардом, входять наступні типи [4]:

- *Гіпертимний.*

Його характеризує надзвичайна контактність, балакучість, вираженість жестів, міміки, пантоміміки. Така людина часто спонтанно відхиляється від початкової теми розмови. У нього виникають епізодичні конфлікти з оточуючими людьми через недостатньо серйозне ставлення до своїх службових і сімейних обов'язків. Люди подібного типу нерідко самі бувають ініціаторами

конфліктів. Вони важко переносять умови жорсткої дисципліни, монотонну діяльність, вимушену самотність.

З позитивних рис: енергійність, жага діяльності, оптимізм, ініціативність. Разом з тим вони володіють і деякими відразливими рисами: легковажністю, схильністю до аморальних вчинків, підвищеною дратівливістю, прожектерством, недостатньо серйозним ставленням до своїх обов'язків.

- *Дистимний.*

Його характеризує низька контактність, небагатослівність, домінуючий песимістичний настрій. Такі люди є зазвичай домосідами, обтяжуються гучним суспільством, рідко вступають у конфлікти з оточуючими, ведуть замкнутий спосіб життя. Вони високо цінують тих, хто з ними дружить, і готові їм підкорятися.

Позитивні риси: серйозність, сумлінність, загострене почуття справедливості.

Негативні риси: пасивність, сповільненість мислення, неповороткість, індивідуалізм.

- *Циклоїдний (афективно-лабільний).*

Йому властиві досить часті періодичні зміни настрою, в результаті чого так само часто змінюється манера спілкування з оточуючими людьми. У період підвищеного настрою такі люди є товариськими, а в період пригніченого - замкнутими. Під час душевного підйому вони ведуть себе як люди з гіпертимною акцентуацією характеру, а в період спаду - як люди з дистимною акцентуацією.

- *Тривожний.*

Людям з акцентуацією такого типу властиві: низька контактність, боязкість, невпевненість у собі, мінорний настрій. Вони рідко вступають у конфлікти з оточуючими, граючи в них в основному пасивну роль, в конфліктних ситуаціях шукають підтримки і опори. З позитивних рис можна відзначити дружелюбність, самокритичність, ретельність. Але внаслідок своєї

беззахисності також нерідко виступають «козлами відпущення», мішенями для жартів.

- *Афективно-екзальтований .*

Йому властиві висока контактність, балакучість, влюбливість. Такі люди часто сперечаються, але не доводять справу до відкритих конфліктів.
У конфліктних ситуаціях вони бувають як активною, так і пасивною стороною. Прив'язані і уважні до друзів та близьких. Вони альтруїстичні, мають відчуття співчуття, добрий смак, проявляють яскравість і щирість почуттів. Часто піддаються паніці, схильні до миттєвих змін настрою.

- *Емотивний.*

Ці люди віддають перевагу спілкуванню у вузькому колі обраних, з якими встановлюються хороші контакти, що вони розуміють «з півслова». Рідко самі вступають у конфлікти, граючи в них пасивну роль. Образи носять в собі, не «випліскуючи» назовні. Представникам цього типу притаманні доброта, милосердя, загострене почуття обов'язку, старанність. З мінусів можна відзначити надмірну чутливість, сльозливість.

- *Демонстративний.*

Цей тип акцентуації характеризується легкістю встановлення контактів, прагненням до лідерства, жаданням влади і похвали. Така людина демонструє високу пристосовність до людей і разом з тим схильність до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). Дратують оточуючих самовпевненістю і високими домаганнями, систематично самі провокують конфлікти, але при цьому активно захищаються. Відзначаються ввічливістю, артистичністю, здатністю захопити інших, неординарністю мислення і вчинків. Однак мають і ряд негативних рис, таких як егоїзм, лицемірство, хвастощі, ухиляння від роботи.

- *Педантичний*

Людина з акцентуацією такого типу рідко вступає в конфлікти, виступаючи в них скоріше пасивною, ніж активною стороною. На службі він веде себе як бюрократ, пред'являючи оточуючим багато формальних вимог.

Разом з тим він може поступатися лідерством з іншим людям. Іноді він занадто виступає з надмірними претензіями на акуратність. До позитивних рис можна віднести сумлінність, акуратність, серйозність, надійність у справах. Проте, такі риси як формалізм, занудливість, буркотіння будуть демонструвати його з більше негативної сторони.

- *Застряючий.*

Його характеризує помірна товариськість, занудливість, схильність до моралі, неговіркість. У конфліктах така людина зазвичай виступає ініціатором, активною стороною. Він прагне домогтися високих показників у будь-якій справі, за яку береться, пред'являє підвищені вимоги до себе; Така людина особливо чутливі до соціальної справедливості, разом з тим вразлива, підозріла і мстива. Іноді надмірно самовпевнена, честолюбна, ревнива.

- *Збудливий.*

Цьому типу властива низька контактність у спілкуванні, сповільненість вербальних і невербальних реакцій. Нерідко такі люди зануди і похмурі, схильні до хамства і брані, до конфліктів, в яких самі є активною, провокуючою стороною. Вони незлагідні в колективі, владні в сім'ї. В емоційно спокійному стані люди даного типу часто добросовісні, акуратні, люблять тварин і маленьких дітей. Проте в стані емоційного збудження вони бувають дратівливими, запальними, погано контролюють свою поведінку.

- *Екстравертована особистість.*

Такі люди відрізняються високою контактністю, у них безліч друзів, знайомих, вони балакучі, відкриті для будь-якої інформації, рідко вступають у конфлікти з оточуючими і зазвичай грають в них пасивну роль. У спілкуванні з друзями, на роботі і в сім'ї вони часто поступаються лідерством іншим, вважають за краще підкорятися і перебувати в тіні. До їхніх позитивних рис можна віднести готовність уважно вислухати іншого, зробити те, про що просять, старанність. Однак вони доволі схильні до впливу, легковажності, необдуманості вчинків, пристрасті до розваг, до участі в поширенні пліток.

- *Інтровертована особистість.*

Його характеризує дуже низька контактність, замкнутість, відірваність від реальності, схильність до філософствування. Такі люди люблять самотність; вступають у конфлікти з оточуючими тільки при спробах безцеремонного втручання в їх особисте життя. Вони часто представляють собою емоційно холодних ідеалістів, відносно слабко прив'язаних до людей. Їхніми позитивними рисами є стриманість, наявність твердих переконань, принциповість. Натомість серед негативних: упертість, ригідність мислення, завзяте відстоювання своїх ідей. Такі люди на все мають свою точку зору, яка може виявитися помилковою, різко відрізнятися від думки інших людей, і, тим не менш, вони продовжують її відстоювати, незважаючи ні на що.

Варто відмітити, що це дослідження особливо відрізняється в тому, що визначення екстраверсії та інтроверсії знаходяться у суперечності з іншими поширеними визначеннями даних термінів (за Айзенку, за Майерс і Бріггс, соціоніці). Екстраверт за Леонгарду - це конформіст, сприйнятливий до впливу середовища, в той час як інтроверт - людина вольова, з чіткими цінностями, за якими не боїться протиставляти себе середовищі. Для порівняння, Айзенк пов'язує екстраверсію з товариськістю і ініціативністю, інтроверсія - з замкнутістю і стриманістю.

1.2.2 Типологія Андрія Личко

Послідовником відомих психіатрів Ганнушкіна і Леонгарда, був заслужений діяч науки РФ, професор, доктор медичних наук – Личко Андрій Євгенович. Спираючись на їхні праці, він створив власну типологію акцентованих особистостей, яка є доволі поширеною і в нашій країні.

Свою класифікацію він побудував на основі спостережень за підлітками. Акцентуація характеру, по Личко, - це надмірне посилення окремих рис характеру, при якому спостерігаються не виходять за межі норми відхилення в поведінці людини, які межують з патологією. Такі акцентуації, як тимчасові стану психіки, найчастіше спостерігаються в підлітковому і ранньому юнацькому віці. Личко пояснює цей факт так: «При дії психогенних чинників,

що адресуються до" місця найменшого опору ", можуть наступати тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці» [5].

У своїй типології характеру Андрій Личко подає 11 типів акцентованих рис підлітків [5].

1. Гіпертимний тип. Гіпертимний (надактивний) тип акцентуації виражається в постійному підвищеному настрої і життєвому тонусі, нестримній активності і жадобі спілкування, в тенденції розкидатися і не доводити почате до кінця. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру не переносять одноманітної обстановки, монотонної праці, самотності та обмеженості контактів, неробства. Тим не менше, їх відрізняє енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, а гарний настрій мало залежить від обстановки. Люди з гіпертимною акцентуацією легко змінюють свої захоплення, люблять ризик.

2. Циклоїдний тип. При циклоїдному типі акцентуації характеру спостерігається наявність двох фаз — фази гіпертимності і фази субдепресії. Вони не виражаються різко, звичайно короткочасні (1-2 тижні) і можуть перемежовуватися тривалими перервами. Людина з циклоїдною акцентуацією переживає циклічні зміни настрою, коли пригніченість змінюється підвищеним настроєм. При спаді настрою такі люди виявляють підвищену чутливість до докорів, погано переносять публічні приниження. Однак вони ініціативні, життєрадісні і товариські. Їх захоплення носять нестійкий характер, в період спаду проявляється схильність закидати справи.

3. Лабільний тип. Люди з лабільною акцентуацією мають багату чуттєву сферу, вони дуже чутливі до знаків уваги. Слабка їх сторона проявляється при емоційному відкиданні з боку близьких людей, втраті близьких і розлуки з тими, до кого вони прив'язані. Такі індивіди демонструють товариськість, добродушність, щиру прихильність і соціальну чуйність. Цікавляться спілкуванням, тягнуться до своїх однолітків, задовольняються роллю опікуваного.

4.Астено-невротичний тип. Цей тип характеризується підвищеною підозрілістю і примхливістю, стомлюваністю і дратівливістю. Особливо часто стомлюваність виявляється при інтелектуальної діяльності. У них можуть спостерігатися раптові афективні спалахи з незначного приводу, емоційний зрив в разі усвідомлення нездійсненності намічених планів. Вони акуратні і дисципліновані.

5. Сензитивний (чутливий) тип. Люди з сенситивним типом акцентуації дуже вразливі, характеризуються почуттям власної неповноцінності, боязкістю, сором'язливістю. Вони не люблять великих галасливих компаній, азартних ігор, зазвичай бувають боязкими і сором'язливими та нерідко справляють враження замкнутості. Часто в підлітковому віці стають об'єктами насмішок. Вони легко здатні виявляти доброту, спокій і взаємодопомогу. Їхні інтереси лежать в інтелектуально-естетичної сфері, їм важливо соціальне визнання[2].. У них досить рано виявляється виражене почуття обов'язку, високі моральні вимоги до себе і оточуючих, підвищена старанність.

6.Психостеничний (тривожно-недовірливий) тип. Такі підлітки характеризуються прискореним і раннім інтелектуальним розвитком, схильністю до роздумів і роздумів, до самоаналізу та оцінок поведінки інших людей. Однак нерідко вони бувають більше сильні на словах, а не на ділі. Самовпевненість у них поєднується з нерішучістю, а безапеляційність суджень - з поспішністю дій, що вживаються якраз в ті моменти, коли потрібно обережність і обачність. Такі суб'єкти демонструють акуратність і розсудливість, характерною рисою для них є самокритичність та надійність. У них зазвичай рівний настрій без різких змін.

7. Шизоїдний (інтровертірованний) тип. Характеризується підвищеною замкнутістю, воліє бути один або знаходитися в компанії дорослих. Нерідко виявляє байдужість до оточуючих, погано розуміє їх стан, не вміє співпереживати, співчувати. Вони важко встановлюють емоційні контакти. Мають стабільні та постійні інтереси. Вельми небагатослівні. Часто занурюється у фантазії і мрії, відірвані від реальної дійсності.

8. Епілептоїдний (інертно-імпульсивний) тип. Епілептоїдний тип акцентуації характеризується збудливістю, напруженістю і авторитарністю індивіда. Людина з даним видом акцентуації схильна до періодів злобно-тужливого настрою, роздратування з афективними вибухами, пошуку об'єктів для зняття злості. Дріб'язкова акуратність, скрупульозність, допитливе дотримання всіх правил, навіть на шкоду справі, допікають оточуючих, педантизм зазвичай розглядається як компенсація власної інертності. Вони не переносять непокори собі і матеріальних втрат. Втім, вони ретельні, уважні до свого здоров'я і пунктуальні. Прагнуть до домінування над однолітками. У інтимно-особистісній сфері у них яскраво виявляються ревнощі. Часті випадки алкогольного сп'яніння з виявом гніву і агресії.

9. Істероїдний (демонстративний) тип. У людей з істероїдним типом яскраво виражений егоцентризм і жага бути в центрі уваги. Вони слабо переносять удари по егоцентризму, відчувають страх викриття і боязнь бути осміяними, а також схильні до суїциду. Для них характерні завзятість, ініціативність, комунікабельність та активна позиція. Вони обирають найпопулярніші захоплення, які легко міняють на ходу.

10. Нестійкий тип. Його іноді невірно характеризують як тип слабовільної людини. Особи такого типу виявляють підвищену схильність і тягу до розваг, а також до неробства і ледарства. Їх ідеал — залишитися без стороннього контролю і бути наданими самим собі. Вони товариські, відкриті, послужливі. Дуже багато говорять. У них відсутні будь-які серйозні, зокрема професійні, інтереси, вони майже зовсім не думають про своє майбутнє.

11. Конформний тип. Конформний тип характеризується конформністю до оточення, такі люди прагнуть «думати, як усі». Вони не переносять різких змін, зламу життєвого стереотипу, позбавлення звичного оточення. Це - своєрідний пристосуванець, який готовий заради власних інтересів зрадити інших людей, залишити їх у важку хвилину, причому майже завжди така людина знаходить моральне виправдання" своїм аморальним вчинкам.

Ознайомлюючись з різноманітними класифікаціями, можу зазначити, що робота Андрій Личка справила на мене неабияке враження. Всі типи, хоч і проаналізовані під певною призмою, але все ж дуже чітко подані. Безумовно така думка виникла не тільки в мене. Зокрема, свій подальший розвиток система Личко знайшла як типологія характерів або психотипів. Вони описані в книгах А. П. Егідеса, Е. А. Некрасової. А також цікавим є й те, що своє продовження акцентуаційна типологія Личка знайшла в соціонічних типах.

1.2.3 Особистісні типи за Карлом Юнгом

Досліджуючи різноманітні класифікації визначення психотипів неможливо оминути одну з найвизначніших постатей у психології, про яку ми вже трішки говорили вище. Мова йде про засновника аналітичної психології як сучасної науки Карла Густава Юнга. Протягом всього свого життя він намагався описати логіку, яка змушує психіку людини працювати, і спосіб, яким він відноситься до духовного світу, використовуючи такі поняття, як колективне несвідоме або архетипи.

В основі типології Юнга - екстраверсія як зверненість до об'єктів навколишнього чи внутрішнього світу та інтроверсія як рефлексія, перешкода контакту з об'єктами, сумнів і недовіра до об'єктів. Інтроверти зосереджені на своєму суб'єктивному стані, вони формують уявлення про світ за власними враженнями і висновками, задумливі, стримані, схильні до самоспоглядання, наділені розвиненою інтуїцією. Екстраверти, навпаки, зорієнтовані назовні, об'єктивні, спостережливі, черпають життєві сили у діяльності [34].

Тим не менше, варто відмітити, що Карл Юнг не визначав інтровертовану та екстравертну особистість, зосереджуючись на соціальному. Для нього тим, що визначало інтроверсно-екстраверсійний вимір особистості, було ставлення до суб’єктивних явищ (плодів уяви та власної думки) та зовнішніх об’єктів (що відбувається навколо нас) [35].

До прикладу, інтроверти, на думку Карла Юнга, - це ті, хто воліє «замкнутися в собі» і зосередити свою увагу та зусилля на дослідженні власного психічного життя, будь то фантазування, створення фантастики,

роздуми над абстрактними проблемами тощо. Екстравертна особистість, навпаки, характеризується тим, що виявляє більший інтерес до того, що відбувається в кожну мить надворі, реальний світ не уявляється [35].

Однак екстраверсія - інтроверсія як ставлення до об'єктів - не єдина підстава для визначення типів. У типах особистості Карла Юнга вимір інтроверсії-екстраверсії змішується з чотирма психологічними функціями, які, на його думку, нас визначають: думати, відчувати, сприймати та інтуїтивно зрозуміти. Перші два, мислення та почуття, були для Юнга раціональними функціями, тоді як сприйняття та інтуїція були ірраціональними [35]. З поєднання кожної з цих чотирьох функцій з двома елементами виміру інтроверсія-екстраверсія виникають вісім типів особистості Карла Юнга.

До прикладу, тип людини, яка у своєму досвіді насамперед спирається на відчуття (сенситив), довіряє своїм органам чуття. Якщо в людини переважає мислення (інтелектуал), то вона прагне отримати відповідь на питання, що таке реальність. Люди третього типу (емоціонали) спираються на почуття, завдяки чому вони передусім визначають, подобається їм об'єкт (явище) чи ні, а питання про те, що він собою становить, для них другорядне. Представники четвертого типу (інтуїтивісти) здатні робити висновки і приймати рішення, зважаючи не тільки на наявну інформацію, а й заповнюючи її брак особливим внутрішнім чуттям, яке Юнг визначав як здатність бачити те, що відбувається "за рогом" [2].

Чотири функції свідомості, за переважанням яких було виокремлено ці типи, перебувають в опозиційних відношеннях: що краще розвинена сфера відчуттів, то слабша інтуїція, а інтелектуали, як правило, гірше орієнтуються у почуттєвому. Це співвідношення допомагає приблизно визначити слабкі місця у представників різних типів. Так, сенситив - реалістичний, але може видатися занадто прагматичним; інтуїтивіст - схильний до ілюзорного сприйняття наявних і майбутніх реалій; інтелектуал не завжди може оцінити ставлення до нього, а емоціонал бентежиться, коли його просять пояснити, що і як він

робить, - на його думку, "все і так зрозуміло", а відтворити ланцюжок причин і наслідків йому надто складно [34].

Крім цих провідних функцій Юнг також виокремлював підлеглі (протилежні провідній, у межах якої людина переживає основні труднощі адаптації) і вторинні (відрізняються від провідної, але не протиставлені їй, як, наприклад, інтуїція стосовно провідного мислення). До цього рядку належать:

- Екстравертний раціональний (мислительний тип),
- Екстравертний емоційний (чуттєвий)
- Екстравертний сенситивний ("відчуваючий") тип.
- Екстравертний інтуїтивний тип
- Інтровертний раціональний (мислительний) тип.
- Інтровертний емоційний (чуттєвий) тип.
- Інтровертний сенситивний ("відчуваючий") тип.
- Інтровертний інтуїтивний тип [2].

Очевидно, що типологія Юнга була дуже вагомим відкриттям у світі психології. Один з її дослідників, Анжело Спото констатує, що "…юнгівська типологія вийшла за межі особистого і стала рушійною силою в колективному позасвідомому. Згідно з обережними прогнозами, у майбутньому слід чекати появи на комерційному ринку нових типологій, що базуються на Юнгу" [36].

Направду, слова Анжело стали наче своєрідним пророцтвом, адже типологія Юнга й справді отримала своє продовження в наступних дослідженнях. Зокрема американські психологи (за покликанням, але не за освітою) Ізабель Бригс-Майєрс разом зі своєю матір'ю Катрин Бригс на основі теорії Юнга створили систему діагностики індивідуальних відмінностей, яка є у вигляді тесту-опитувальника— "Індикатор типів Майєрс-Бригс" (Myers-Briggs Type Indicator — MBTI). Тест став настільки популярним, що викликав у всьому світі жвавий інтерес до психології особистості і, зокрема, теорії психологічних типів Юнга.

1.2.4 Типологія Майерс-Бріггс

Однак, якщо говорити безпосередньо про процес її створення, то ця система розроблялася роками: перші публікації на цю тему з'являються в 1920-х, а першу версію опитувальника для типування світ побачив аж в 1942 році. Очевидно,що як і будь-яка інша робота, ця типологія нерідко критикується і обвинувачується в тому, що майже дублює дослідження К. Юнга в теоретичній частині і не завжди виявляє свою валідність на практиці. Проте, навіть незважаючи на це, вона залишається важливим методом визначення та розуміння характеристик особистості.

Суть системи психологічного тестування MBTI полягає в тому, що, завдяки вимірюванню унікальних комбінацій особистісних факторів людини, можна передбачити її схильність до певного виду діяльності, стиль дій, характер рішень та інші особливості, що дозволяють йому відчувати себе комфортно і впевнено. Для цього були створені 4 шкали (дескриптора), за якими досліджується особистість і визначається один з шістнадцяти особистісних типів, який їй найбільше притаманний [37].

Першою в цьому тесті є шкала E—I: орієнтація свідомості (інтроверсія-екстраверсія), де E (екстраверт) - орієнтація на зовнішні об'єкти, а I (інтроверт) - орієнтація всередину, на самого себе. Хоча, тут варто додати, що інтроверти (I-тип) не обов'язково замкнуті і некомунікабельні люди як це часто зображують «жовті» видання. Вони можуть бути товариськими і компанійськими, але енергію черпають і краще працюють, коли знаходяться наодинці з собою. Такі люди віддають перевагу думці, а не слову, тому перед тим, як щось сказати, завжди спершу думають [37].

На відміну від інтровертів, в екстравертів (E-тип) комунікабельність межує з балакучістю. Для них за щастя перебувати і працювати з іншими людьми. Проблеми вони вирішують не поодинці за закритими дверима, а шляхом обговорення, що дозволяє знаходити компроміс. Але і виникають такі ситуації, коли природа людського спілкування, та ще й в надлишку, дає про себе знати.

Наступним етапом є визначення способу орієнтації в ситуації за шкалою шкала S—N. Переклад слова «sensing» як «здоровий глузд» є не зовсім точним. Люди, що належать до S-типу, оцінюючи ситуацію, беруть до уваги всі деталі, які можна зрозуміти і відчути завдяки «сенсорам» - зору, нюху, дотику. Вони спираються на зовнішні, уже відомі дані і відповідно є доволі послідовні в своїх рішеннях, які ретельно обмірковують і зважують. Вони завжди точні, для них не мають значення припущення, які не підтверджені фактами. Натомість першорядне значення має тільки те, що відбувається тут і зараз.

N-тип більш схильний покладатися на інтуїцію. Найчастіше це люди з розвиненою уявою, для яких світ - це зосередження можливостей. Вони більше недбало відносяться до фактів, однак здатні бачити картину глобально та прогнозувати найрізноманітніші шляхи розвитку подій.

Не менш важливою є шкала T—F, яка відповідає за спосіб прийняття рішень. Ця дія ґрунтується на доволі відомій дихотомії: емоції і інтелект (IQ vs EQ). T-тип - це люди, для яких логіка стоїть на першому місці. Вони слідують голосу розуму і приймають рішення, лише ретельно все обміркувавши. Представники даного типу добре аналізують інформацію, а також справедливі й об'єктивні.

Натомість F-тип - це та людина, до з якої ви зможете легко поділитися своєю радістю чи бідою. Це емпатії, для яких природа людських почуттів майже завжди важливіше всього іншого. Це люди з розвиненим емоційним інтелектом, і саме він, а не логічність, найчастіше керує їхніми вчинками.

Останнє, що потрібно буде визначити за допомогою тесту є спосіб підготовки дій за шкалою J—P. У цьому четвертому дескрипторі J - це судження і раціональність, а P - це сприйняття та ірраціональність. Ті, хто відноситься до P-типу, не здатні до всеосяжного контролю і планування, але можуть сприймати багато інформації і відразу по декількох каналах. Вони добре справляються з роботою в стислі терміни, не панікують, коли щось йде не так. Таким людям зміни даються дуже легко, адже вміння пристосовуватися - їх сильна сторона.

J-тип, навпаки, є доволі однозадачні, схильні до планування і алгоритмізації. Для них важлива в першу чергу стабільність, вони намагаються виключити хаос і підійти до вирішення будь-якої проблеми у всеозброєнні, попередньо все продумавши. Такі люди здатні добре ставити цілі, визначати пріоритети і досягати результат [37].

Очевидно, що варто звернути увагу на те, що ця система діагностики не тільки має серйозне наукове обґрунтування - вона довела свою ефективність і в реальній практиці при багаторічному її використанні. Вона активно використовується в навчальних процесах, наукових дослідженнях, медицині, побутових та робочих ситуаціях. Окрім того, таке широке поширення типології Майерс-Бріггс неминуче призвело до популяризації цього методу, що відбилося у тому числі на стилістичних особливостях опису типів у багатьох літературних джерелах. Це, безумовно, може викликати так званий Ефект Барнума (явище, коли кожна окрема людина вважає точним описом свого характеру такий опис, який дуже загальний і підходить будь-якій людині) [38], тому багато описів потребують відповідної ректифікації.

1.2.5 Соціонічні типи

Окрім яскравого продовження в системі Майерс-Бріггс, в Україні, як і в інших країнах колишнього Радянського Союзу, типологія Юнга отримала суттєвий розвиток і набула поширення під назвою “соціоніка”. Це стало можливим завдяки працям засновника соціоніки — литовської дослідниці Аушри Аугустинавічуте, а також діяльності наукових клубів, науковим конференціям, численним публікаціям в газетах та журналах, пізніше — завдяки навчальній та популярній літературі [36].

За визначенням самої Аугустінавічюте соціоніка є наукою про «соціон, соціонну структуру суспільства, про різні типи інформаційного метаболізму і різні форми відносин між ними, про структуру і функціонування моделі інформаційного метаболізму» [8]. Соціоніку вважають наукою про «стійкі типи мислення та поведінки людини»[39] про «обмін інформацією між людиною і

зовнішнім світом» та «типи психоінформаційних систем (людина, колектив, етнос, держава) і взаємодію між ними».

Безумовно цей напрям не може функціонувати без свого основного поняття «соціопип». З точки зору соціоніки, це вроджений тип структури мислення людини, який визначається взаємним розташуванням функцій. Соціотип визначає особливості взаємодії з навколишньою дійсністю та людьми, вказує на сильні і слабкі сторони людини, особливості поведінки, спосіб мислення і прийняття рішень, погляди на життя і цінності. Згідно соціонічною теорією соціотип людини незмінний протягом всього життя, хоча інформаційне наповнення різних функцій і аспектів може змінюватися» [40].

Як і в типології Майерс-Бріггс, соціоніка розглядає 16 типів інформаційного метаболізму (соціотипів), які можна діагностувати у кілька способів: шляхом визначення функцій особистості; класифікуючи за моделлю психіки людини комбінацію соціонічних рис; за співвідношенням відповідних аспектів. Комбінація рис, які співвідносяться Юнгівській системі, утворює систему функцій. Функції розділені на свідому (модель А типу інформаційного метаболізму) та підсвідому поведінку. Модель А була запропонована засновницею соціоніки А. Аугустінавічюте як базова 8-компонентна інформаційна модель психіки, яка описує систему з восьми психічних функцій. При поділі всього соціону за чотирма юнгівскими дихотоміями всі люди без винятку поділяються на:

- логіків і етиків;
- інтуїтів і сенсориків;
- екстравертів та інтровертів;
- раціоналів і ірраціоналів;

Надалі вже з цього поділу й утворюються 16 соціонічних типів. Різними авторами було запропоновано декілька систем позначень цих типів. Їх можна умовно розділити на три групи:

1. Формульні позначення побудовані на сукупності ознак: базис Юнга, системі Маєрс-Бріггс, будова моделі А.

2.Характеристичні позначення-псевдоніми, що допомагають ідентифікувати поведінкову вираженість якостей соціотипів та / або у професійну/діяльнісний спосіб.

3. Персонажні чи історичні псевдоніми. Типи названі на честь відомих історичних особистостей, або літературних персонажів носіїв цього типу [41].

Найчастіше використовують класифікацію в такому вигляді [42]:

«Дон Кіхот», «Шукач» - інтуїтивно-логічний екстраверт (логік, інтуїт, екстраверт, ірраціонал).

«Дюма», «Посередник» - сенсорно-етичний інтроверт (етик, сенсорик, інтроверт, ірраціонал).

«Гюго», «Ентузіаст» - етико-сенсорний екстраверт (етик, сенсорик екстраверт, раціонал).

«Робесп'єр» (Декарт), «Аналітик» логіко-інтуїтивний інтроверт (логік, інтуїт, інтроверт, раціонал).

«Гамлет», «Наставник» - етико-інтуїтивний екстраверт (етик, інтуїт, екстраверт, раціонал).

«Максим Горький», «Інспектор» - логіко-сенсорний інтроверт (логік, сенсорик, інтроверт, раціонал).

«Жуков», «Маршал» - сенсорно-логічний екстраверт (логік, сенсорик, екстраверт, ірраціонал).

«Єсенін», «Лірик» - інтуїтивно--етичний інтроверт (етик, інтуїт, інтроверт, ірраціонал).

«Наполеон» (Цезар), «Політик» - сенсорно-етичний екстраверт (етик, сенсорик, екстраверт, ірраціонал).

«Бальзак», «Критик» - інтуїтивно-логічний інтроверт (логік, інтуїт, інтроверт, ірраціонал).

«Джек Лондон», «Підприємець» логіко-інтуїтивний екстраверт (логік, інтуїт, екстраверт, раціонал).

«Драйзер», «Зберігач» - етико-сенсорний інтроверт (етик, сенсорик, інтроверт, раціонал).

«Штірліц», «Адміністратор» - логіко-сенсорний екстраверт (логік, сенсорик, екстраверт, раціонал).

«Достоєвський», «Гуманіст» - етико-інтуїтивний інтроверт (етик, інтуїт, інтроверт, раціонал).

«Гекслі», «Порадник» - інтуїтивно-етичний екстраверт (етик, інтуїт, екстраверт, ірраціонал).

«Габен», «Майстер» - сенсорно-логічний інтроверт (логік, сенсорик, інтроверт, ірраціонал).

Ознайомлюючись з цією класифікацією, першочергово я помітила безумовну схожість з типологією Майерс-Бріггс . Однак за твердженням самих представників соціоніки, між ними існує ряд базових теоретичних розбіжностей, зокрема, з приводу функціональної моделі типу, а також у протилежному уявленні про типи загалом.

Ще більшої унікальності соціоніка набуває в порівняні з типологією Юнга. Ряд дослідників вважає, що найперше вона відрізняється тим, що володіє моделюванням психоінформаційної структури кожного з 16-ти психологічних типів і моделюванням міжтипної взаємодії. Це дозволяє не тільки краще зрозуміти механізм взаємовідносин між двома конкретними людьми, але й цілеспрямовано формувати психоінформаційно сумісні колективи (подружжя, трудові бригади, екіпажі бойових машин і космічних кораблів тощо). Крім того, соціоніка розглядає психологічні типи як елементи інтегрального інтелекту, які спеціалізуються на виконанні деяких унікальних функцій і кооперуються в єдину систему — соціон. Наявність системного підходу дозволяє краще зрозуміти сутність психотипів, відділити типове і випадкове, відповісти не лише на запитання “Яким чином?”, але також “Навіщо? З якою метою?” Знання типових ознак дозволяє краще зрозуміти конкретну людину, пізнати її унікальну індивідуальність.

Безумовно варто відмітити те, що соціоніка набула дуже широкого застосування в різних галузях, зокрема в менеджменті, кадровому консультуванні, підготовці авіаційних та космічних екіпажів, педагогіці,

сімейному, наукових дослідженнях (математичне моделювання, генетика, психофізиологія, морфологія — зовнішні параметри соціонічних типів), психологичних іграх та тренінгах. Однак, попри таку функціональність та практичність в житті людей, думки дослідників щодо цього напрямку розходяться. До прикладу, соціологи Ю. Г. Волков і І. В. Мостова розглядають соціоніку у своєму підручнику соціології, описуючи її як «нову систему знань». Натомість дослідники Б. В. Овчинников і К. В. Павлов зазначають, що: «…існування соціоніки як особливої, окремої від психології науки, викликає сумніви...» [43].

Як відомо, тема визначення психотипу ще з давніх-давен була актуальною. Очевидно, що зараз вона також продовжує активно розвивається. Безліч науковців невтомно працюють, щоб віднайти якнайбільше інформації, яка б допомогла краще зрозуміти себе та інших людей, виявити слабкі й сильні сторони. Аналізуючи всі ці класифікації, я помітила, що на визначення психотипу впливає безліч факторів, таких як умови формування психіки людини, процес виховання, вік, стать, фізіологія, тип темпераменту тощо.

На мою думку, в даному дослідженні також важливо буде детальніше познайомитися з поняттям темпераменту, їхніми типами та особливостями. Це однозначно допоможе зробити задуманий аналіз більш ґрунтовним.

1.3. Темперамент як один зі складових біопсихічної підструктури особистості

Той факт, що люди відрізняються між собою особливістю поведінки було зафіксовано ще споконвіків. Інтерес до даної проблеми виник більше двох з половиною тисяч років тому. Він був викликаний очевидністю існування індивідуальних відмінностей, які обумовлені особливостями біологічної і фізіологічної будови і розвитку організму, а також особливостями соціального розвитку, неповторністю соціальних зв'язків і контактів. До біологічно обумовлених структур особи відноситься перш за все темперамент. Темперамент визначає наявність багатьох психічних відмінностей між людьми,

зокрема по інтенсивності і стійкості емоцій, емоційній вразливості, темпу і енергійності дій, а також по цілому ряду інших динамічних характеристик.

Найбільш популярним є визначення темпераменту Б. М. Теплова: «Темпераментом називається характерна для даної людини сукупність психічних особливостей, пов'язаних з емоційною збудливістю, тобто швидкістю виникнення відчуттів, з одного боку, і силою інший» [1].

Темперамент проявляється в трьох сферах психічної діяльності суб'єкта: в характеристиках загальної активності, в моторній сфері та у сфері емоційності. Зокрема перші ознаки темпераменту виявляються в самому початку життя дитини, коли про змістовні структури його особистості говорити ще не доводиться.

Не дивлячись на те, що робилися неодноразові і постійні спроби досліджувати проблему темпераменту, до цих пір ця вона відноситься до розряду спірних і до кінця не розв'язаних. Відповідно, станом на сьогодні назбиралося багато підходів до дослідження темпераменту. На деякі з них варто звернути увагу.

Першочергово варто згадати, що творцем вчення про темперамент вважається старогрецький лікар Гіппократ. Він стверджував, що люди розрізняються співвідношенням чотирьох основних «соків організму» — крові, флегми, жовтої жовчі і чорної жовчі. Співвідношення цих «соків організму» по-грецьки позначалося словом «кра-сис», яке пізніше замінили латинським словом temperamentum, — «відповідність», «правильна міра». Спираючись па учення Гіппократа, інший знаменитий лікар античності Клавдій Гален (ок. 130-ок. 200 рр.) розробив типологію темпераментів, яку він виклав у відомому трактаті «De temperamentum». Згідно його ученню, тип темпераменту залежить від переважання в організмі одного з соків. Їм було виділено 13 типів темпераменту, по потім вони були зведені до чотири. Ці чотири назви типів темпераменту є добре відомими:сангвінік (від лати. sanguis — кров), флегматик (від герч. phlegma — слиз, мокрота), холерик (від греч. chole — жовч) і меланхолік (від греч. melas chole — чорна жовч) [1].

Як ми можемо зрозуміти з власного досвіду, ця концепція має величезний вплив на вчених вже протягом багатьох сторіч. Підтвердженням цього є той факт, що до теперішнього часу запропоновані Галеном назви типів темпераменту є найпоширенішими.

Великої уваги заслуговують концепції, засновані на розгляді особливостей функціонування нервової системи, що виконує домінуючу роль, що управляє, в організмі. Однією з найвідоміших у цьому напрямку є теорія зв'язку деяких загальних властивостей нервових процесів з типами темпераменту запропонована И. П. Павловим, яка отримала подальший розвиток і експериментальне підтвердження в роботах його послідовників.

З дослідження Павлова ми можемо зрозуміти, що кожна людина має певний тип нервової системи, прояви якого, тобто особливості темпераменту, складають важливу сторону індивідуальних психологічних відмінностей, що виявляються в діяльності. Ця думка безумовно стала джерелом величезного числа дослідів і досліджень в цій області. Однак, незважаючи на те, що внаслідок цього відкриття було прийнято вважати, що вся поведінка людини, як і поведінка тварини, можна пояснити з позиції фізіології, все ж таки було доведено, що вона визначається не тільки природженими характеристиками, але і умовами соціальної ситуації, а також особливостями виховання. Проте завдяки саме цьому дослідженню Павлова у вітчизняній психології склалися уявлення про темперамент як властивість особи, значною мірою обумовлену природженими характеристиками людини [1].

Говорячи про людей, які зробили великий внесок у психологію, не можна не згадати Б. М. Теплова. Його роботи, присвячені вивченню властивостей темпераменту, визначили не тільки сучасний погляд на проблему темпераменту, але і з'явилися основою для розробки подальших експериментальних досліджень темпераменту. До найбільш значущих властивостей були віднесені наступні:

1) Емоційна збудливість. 2) Збудливість.3) Сила емоції. 4) Тривожність. 5) Реактивність мимовільних рухів. 6) Активність вольової цілеспрямованої

діяльності. 7) Пластичність — ригідність. 8) Резистентність. 9) Суб'єктивація [1].

З приведених вище характеристик властивостей темпераменту, запропонованих Тепловим, можна зробити два основні висновки. По-перше, властивості темпераменту виявляються в динаміці психічних процесів і ступеня активності індивіда. По-друге, темперамент найтіснішим чином пов'язаний з діяльністю. Ці положення були розвинені в подальших дослідженнях вітчизняних учених. Зокрема велику увагу варто звернути на роботу відомого психофізіолога В. М. Русалова, в якій враховуються досягнення сучасної фізіології.

Русалов, виходячи з теорії функціональної системи П. До. Анохіна, виділив чотири властивості темпераменту, що відповідають за широту або вузькість аферентного синтезу (ступінь напруженості взаємодії організму з середовищем), легкість перемикання з однієї програми поведінки на іншу, швидкість виконання поточної програми поведінки і чутливість до неспівпадання реального результату дії з його акцептором.

Відповідно до цього традиційна психофізіологічна оцінка темпераменту змінилася і замість двох параметрів — активності і чутливості — були виділені вже чотири компоненти: енергійність (витривалість), пластичність, швидкість і емоційність (чутливість). Всі ці компоненти темпераменту, на думку Русалова, біологічно і генетично обумовлені. Так, темперамент залежить від властивостей нервової системи, а вони, у свою чергу, повинні розумітися як основні характеристики функціональних систем, що забезпечують інтеграційну, аналітичну і синтетичну діяльність мозку, всієї нервової системи в цілому [1].

З погляду даної концепції темперамент — це психобіологічна категорія в тому сенсі слова, що його властивості не є повністю ні природженими, ні залежними від середовища. Вони, по виразу автора даній концепції, є «системним узагальненням» генетично заданих індивідуальних біологічних властивостей людини, які, «включаючись в самі різні види діяльності, поступово трансформуються і утворюють незалежно від змісту самої діяльності

узагальнену, якісно нову індивідуально стійку систему інваріантних властивостей» [44].

Відповідно до двох основних видів людської діяльності — наочної діяльності і спілкування — кожна з виділених властивостей темпераменту повинна розглядатися окремо, оскільки передбачається, що в цих видах діяльності вони виявляються по-різному. Так, на думку Русалова, психологічною характеристикою темпераменту є не самі по собі властивості нервової системи або їх поєднання, а типові особливості протікання психічних процесів і поведінки, які дані властивості породжують. До такого висновку, як нам відомо, дійшов й ряд інших дослідників.

Враховуючи навіть саму кількість наукових досліджень, які стосуються темпераменту та його особливостей, можна зробити висновок, що це вкрай важлива тема у психології. Однак, станом на цей час, ми вже маємо встановлену і добре досліджену інформацію, якою однозначно можемо керуватися. Зокрема нам чудово відомі всі типи темпераменту та їхні психологічні характеристики. Найчастіше прийнято використовувати характеристику, яку запропонував Ян Стреляу [6].

Сангвінік. Людина з підвищеною реактивністю, але при цьому активність і реактивність урівноважені. Він живо, збуджено відгукується на все, що привертає його увагу, володіє живою мімікою і виразними рухами. По незначному приводу він голосно регоче, а неістотний факт може сильно його розсердити. По його обличчю легко вгадати його настрій, відношення до предмету або людини. У нього високий поріг чутливості, тому він не помічає дуже слабких звуків і світлових подразників. Володіючи підвищеною активністю і будучи дуже енергійним і працездатним, він активно береться за нову справу і може довго працювати, не стомлюючись. Здатний швидко зосередитися, дисциплінований, при бажанні може стримувати прояв своїх відчуттів і мимовільні реакції. Йому властиві швидкі рухи, гнучкість розуму, винахідливість, швидкий темп мови, швидке включення в нову роботу. Висока пластичність виявляється в мінливості відчуттів, настроїв, інтересів і прагнень.

Сангвінік легко сходиться з новими людьми, швидко звикає до нових вимог і обстановки, без зусиль не тільки перемикається з однієї роботи на іншу, але і перенавчається, опанувавши нові навички. Як правило, він більшою мірою відгукується на зовнішні враження, ніж на суб'єктивні образи і уявлення про минуле і майбутнє, тобто є типовим екстравертом.

Холерик. Як і сангвінік, відрізняється малою чутливістю, високою реактивністю і активністю. Але у холерика реактивність явно переважає над активністю, тому він неприборканий, нестриманий, нетерплячий, запальний. Він менш пластичний і більш інертний, ніж сангвінік. Звідси — велика стійкість прагнень і інтересів, велика наполегливість, можливі утруднення в перемиканні уваги; він скоріше також екстраверт.

Флегматик володіє високою активністю, значно переважаючою над малою реактивністю, малою чутливістю і емоційністю. Його важко розсмішити або засмутити. Коли навколо голосно сміються, він може залишатися незворушним; при великих неприємностях залишається спокійним. Зазвичай у нього бідна міміка, рухи невиразні і уповільнені, так само як мова. Він не дуже кмітливий, насилу перемикає увагу і пристосовується до нової обстановки, поволі перебудовує навики і звички. При цьому він енергійний і працездатний. Відрізняється терплячістю, витримкою, самовладанням. Як правило, він важко сходиться з новими людьми, слабо відгукується на зовнішні враження. По своїй психологічній суті він інтроверт.

Меланхолік. Людина з високою чутливістю і малою реактивністю. Підвищена чутливість при великій інертності призводить до того, що незначний привід може викликати у нього сльози, він надмірно образливий, хворобливо чутливий. Міміка і рухи його невиразні, голос тихий, рухи бідні. Зазвичай він невпевнений в собі, боязкий, щонайменша трудність примушує його опускати руки. Меланхолік неенергійний, легко стомлюється і не дуже працьовитий. Він доволі легко відволікається і має сповільнений темп всіх психічних процесів. Більшість меланхоліків — інтроверти.

У сучасній психологічній науці склалося тверде переконання в тому, що тип темпераменту у людини є природженим і в цілому характеризує особливості динаміки нервових процесів. Але від яких саме властивостей його природженої організації він залежить — в даний час ще не відомо.

Оскільки характеристики темпераменту визначають динаміку психічних процесів, то можна було б припустити, що темперамент визначає успішність діяльності людини. Проте встановлено, що якщо діяльність протікає в умовах, які можна визначити як нормальні, то залежність між рівнем досягнення, тобто кінцевим результатом дій, і особливостями темпераменту відсутній. Незалежно від ступеня рухливості або реактивності індивіда в нормальній, не стресовій ситуації, результати діяльності в цілому будуть однаковими, оскільки рівень досягнень залежатиме головним чином від інших чинників, а не від особливостей темпераменту. Однак все ж варто враховувати, що саме тип нервової діяльності, і перш за все сила і рухливість нервових процесів, робить істотний вплив на формування певного стилю діяльності.

Розділ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЯК ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОТИПУ

2.1 Особливості створення мовного портрету в структурі наративу

Зображення людини та її внутрішнього світу посідає одне з ключових місць у будь-якому мистецтві. Однак, на мою думку, в літературі відображення особистості з її неповторним світом, емоціями та думками набуває особливого

розквіту. Саме у творах письменники мають можливість створити унікальні образи, поєднуючи в них різноманітні зовнішні характеристики з глибоким внутрішнім світом персонажів та їхніми переживаннями, настроями, переконаннями. Одним із найважливіших засобів такої художньої характеристики є портрет.

Портрет – це жанр мистецтва, що має складну структуру змістового наповнення. Він не просто зображує або описує зовнішні риси реально існуючої людини, а й розкриває її характер, психологію, тобто є засобом створення цілісного художнього образу [26].

Питанням створення портретної характеристики та її впливом на художній твір у цілому цікавилися вітчизняні та зарубіжні літературознавці, лінгвісти та психологи. Літературознавці виділили різні типи портрета, визначили його місце у літературному творі; мовознавці досліджували окремі засоби та стилі, що використовувалися при створенні художнього портрета; психологи вивчали його вплив на уяву читача з одного боку, а з іншого – психічні особливості літературного героя [46].

Серед лінгвістів та літературознавців зацікавлення портретом як жанром художнього дискурсу, його типологією і функціями відбулося досить давно. Поняття мовного портрета міцно закріпилося в мовознавстві і навіть стало окремим напрямом вивчення особистості з точки зору мови. Дослідження способів створення словесно-художнього портрета стали предметом наукового пошуку численної кількості дослідників (К. Кусько, В. Вовк, Л. Єфімова, Ю. Водяницька, О. Ясінецька, Н. Бєляєва, Є. Ґончарова, В. Шаховський). Такий активний аналіз сприяв появі низки тлумачень поняття “портрет героя літературного твору”, його типів та класифікацій портретного опису.

Як елемент художнього твору мовний портрет – об’єкт власне лінгвістичного аналізу, який включає детальний розгляд особливостей художнього тексту на всіх мовних рівнях. У лінгвістиці поняття «портрет персонажа» досліджується в таких основних аспектах: опис зовнішності (обличчя, фігури, одягу); опис кінетичних характеристик (жестів, міміки); опис

мовлення (тембру голосу, манери говоріння); опис рис характеру, динаміки думок, почуттів, вчинків і переживань; опис предметів, що оточують персонажа, а також опис його соціального стану; опис психологічних особливостей (вподобань, провідних рис характеру, виявів емоцій та афективних станів) [47].

Портрет персонажа є центральним елементом усієї зображальної системи художніх образів, який розглядають у сучасній лінгвістиці під час вивчення художнього тексту через детальний аналіз лінгвістичних засобів та в зв'язку з теорією мовної комунікації [26]. Цікавою є думка Є. Ґончарової, яка вважає, що портретні особливості у художньому творі є зображенням зовнішнього у людині та того внутрішнього, що проявляється зовні, стаючи видимим [12]. Для цього у портреті доволі яскраво змальовуються типові та індивідуальні риси персонажа, які надають йому конкретність, видиме відчуття, навіть візійність, дає змогу читачеві "уявити" героя, сприймати його як живу, реальну особу [26].

Безумовно потрібно звернути увагу на підхід до цього питання відомого лінгвіста К. Кусько, яка безпосередньо й виокремлює мовний портрет. "Мовний портрет – це індивідуальний та водночас типологічний спосіб передачі мовлення персонажа, зображення у ній характеру героя у неперервному розвитку, його світобачення, ідеологічних позицій, політичного рівня" [45]. У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» ця стилістична категорія проектується на опис зовнішніх ознак персонажа (зовнішній мовний портрет), а також його внутрішнього стану (внутрішній, психологічний мовний портрет), які забезпечують цілісність художнього зображення.

За тематичним (змістовим) критерієм типологізації виокремлюють гендерний, фізичний, психологічний (характероцентричний), соціальний мовні портрети **.** Основними елементами, що сприяють створенню кожного з них є: 1) взаємозв'язок мови героя та його характеру; 2) відмінність від мови інших персонажів; 3) вияви в мові соціальної, професійної локальної належності; 4) відображення у мові світобачення; 5) еволюція мови персонажа у поєднанні з еволюцією образу [48].

Орієнтуючись на ці елементи, письменник створює портрет свого героя, який містить опис зовнішності і внутрішнього стану, що проявляється у діях та взаєминах з іншими персонажами, у комунікативній поведінці та способі мислення. Саме так автор розкриває типовий характер своїх персонажів і виражає своє ідейне ставлення до них через зображення їх зовнішності: постави, обличчя, одягу, рухів, жестів і манер.

Створення портрету є завданням нелегким, адже важливо створити такий образ, який відгукнеться кожному читачеві. Поступово розвиваючи та збагачуючи вміння влучно, всебічно описувати своїх персонажів, митці слова створювали більш «живі» образи, щоб вони краще запам’ятовувалися та надавали творам неповторної індивідуальності [26]. Такого результату можна досягти через використання сукупності прийомів і художніх засобів, співвідносних з різними рівнями мовної презентації тексту: тропів, стилістичних фігур, промовистих імен, засобів фонетичної та синтаксичної виразності, можливостей словотвору тощо.

Як ми можемо простежити, портрет у художньому творі є сукупністю великої кількості структурно-семантичних складників. До них належать не лише суто зовнішні дані (форма й вираз обличчя, погляд, волосся, зріст і статура, одяг і аксесуари тощо) і форми поведінки (міміка, жести, хода, манера рухатися тощо), а й інші різновиди характеристики персонажів, наприклад, колористична (коли семантика образу героя розкривається за допомогою кольорів, що домінують в описі); характеристика за допомогою пахощів, яка пов’язана з тенденцією до натуралізму; характеристика смаків, естетичних та інших (так, любов до музики в творах романтизму детермінує позитивність персонажа); характеристика за допомогою паралельних образів або концептів, сутність якої полягає в залученні різноманітних фактів дійсності, що допомагають створенню семантичної домінанти естетичної концепції героя. Актуалізація певного структурно-семантичного складника портрета пов’язана передусім з родовою належністю твору, а також з концептуальними засадами літературного напряму [26].

Очевидно, що під впливом часу поняття мовного портрету як і будь-яке інше явище, видозмінювалося та розвивалося. У поступовому розвитку мовного портрета насамперед слід звернути увагу на безперервне зростання психологізму. Психологізацією зумовлюється те, що портрет стає більш складним, комплексним і багатоаспектним. Зміни естетичних зразків спричинили зміни семантичних домінант, а також мовних засобів, за допомогою яких відбувалося створення образів. Відповідно до цього, багато письменників почали все більше виокремлювати у своїх роботах саме психологічний портрет.

2.2 Поняття психологічного портрету у літературі

У 80-90-ті роки XIX століття безліч дослідників все більше почали звертати увагу на психологізм художнього твору, який містив у собі сукупність засобів розкриття внутрішнього світу героя. Саме в цей період суттєво змістилася увага авторів з опису та аналізу вчинків героїв на розкриття їхнього психічного життя. Вони почали відмовлятися від застарілого методу зовнішнього поверхового зображення та переходити ілюстрації індивідуального, неповторного, внутрішнього «Я» персонажа. Неабияк сприяло цьому процесу зародження наукової методології психологізму, засновниками якої стали О. Потебня та І. Франко.

До прикладу, за О. Потебнею, психологізація творчості відбувається в слові, а потім виражається у творі через метафоризацію мови. У його розумінні мова є вираженням психології людини та навіть всього народу. Натомість Іван Франко у своїх дослідженнях прагнув визначити найзагальніші закони художньої творчості та пояснити проблему психологізму загалом. І. Франко підкреслює особливу естетичну та психологічну функцію слова в процесі відтворення певного життєвого враження. Слово в літературному творі дослідник визначає як сигнал, який викликає в людській душі враження та який поєднує в собі широке поле різноманітних смислів. Слово є ланкою між набутим і схованим у глибинах пам’яті досвідом реципієнта та новим досвідом, що прагне донести до читача автор. Тобто воно «збуджує» асоціації, які

створюють уявний образ і цим сприяє тому, що художня дійсність сприймається реципієнтом як достовірна [26].

Очевидно, що психологізація зображення людини зумовлює цілу низку змін, що виникають у жанрово-формальних засобах творчості, й отже в усіх способах її дослідження як літературознавцями, так і лінгвістами. Відповідно, теоретична проблема психологізму в літературі залишається актуальною й досі. Проте менш приємним фактом, до прикладу, є те, що сучасне літературознавство ще не визначило чіткої систематизованої концепції психологізму. Однак дослідники продовжують приділяти неабияку увагу проявам психологізму в українській літературі. Це стосується як звертань до аналізу художніх творів, так і спеціальних досліджень, присвячених аналізу психологізму творчості окремого письменника або літературного угрупування. Зокрема багато лінгвістів займаються проблемою створення психологічного портрета і його роллю в структурі твору [49].

Власне психологічний портрет з’являється в літературі тоді, коли він починає висловлювати певний психологічний стан, у якому персонаж перебуває в конкретний момент, або ж зміну таких станів. На сьогоднішній день більшість дослідників вважають, що психологічний портрет – це складова частина художнього образу, оскільки художній образ є сукупністю декількох портретів персонажа [49].

На думку укладачів літературознавчого словника-довідника психологічний портрет у літературі – це «один із засобів характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів» [50]. Письменник через психологічні деталі, через їх динаміку передає сутність людини, її внутрішній світ, а читач, сприймаючи їх, «засвоює письменникову візію людини і концепцію особистості – так відбувається естетично-духовна комунікація» [50]. Окрім індивідуалізуючої функції, психологічному портрету притаманна, на думку В.А. Кухаренко [13], характерологічна функція (особливо такому його різновиду як динамічний портрет, що змальовує персонажа у його розвитку).

На відміну від звичайного портрета, психологічний портрет пов’язує зовнішність героя з особливостями його внутрішнього світу. Портретний опис вказує на стан душі героя, акцентує увагу читача на тих деталях зовнішнього вигляду, які несуть інформацію про думки, почуття, переживання і настрої. На основі філологічного аналізу словесно художніх описів емоційного стану персонажів можна виявити ті якості, які сприяють розкриттю характеру літературного героя та задуму твору в цілому [26].

Розрізняють два різновиди психологічного портрета: 1) в портретному описі може бути підкреслено відповідність зовнішності героя його внутрішньому світові; 2) зовнішність героя та його внутрішній світ співвідносяться за принципом контрасту [26].

Перший різновид психологічного портрета широко використовується всіма письменниками. Його основа ґрунтується на таких переконаннях, які стверджують, що саме через зовнішність можна розгледіти справжнє обличчя людини. Однак саме портрет дозволяє письменникові виявити невідповідність зовнішнього вигляду героя та його справжніх душевних якостей. Така ідея закладена в другий вид.

До способів психологізації, індивідуалізації характеру І. Страхов [51] відносить: а) створення письменником синтетичного (цілісного) портрета персонажа (психологізація портрета засобом динамічної фізіогноміки – вираз обличчя, очей, погляд, посмішка – у поєднанні з характеристикою моральних якостей персонажа, зображенням внутрішнього світу – переживань, інтересів); б) зображення стійких портретних рис: звички; специфічна міміка; характерні рухи; однакові жести; манера ходи, мови; включення в опис персонажа ситуативних портретних рис (емоційно-експресивних) тощо. Через детально прописані психологічні портрети письменник здатний зазирнути у внутрішній світ своїх героїв.

Великого значення для розкриття процесу становлення особистості набувають синтетичні портрети, які фіксують зміни психологічного стану та морального вибору людини. Доповнення образу персонажа стійкими

портретними рисами поглиблює індивідуалізацію особистості, адже вони відбивають усталені ознаки. Ситуативні портретні риси характеризують емоційно-експресивний образ особистості, своєрідність психологічних станів, що змінюються в різних сюжетно-психологічних обставинах.

Відповідно до цього, можна виділити два основних прийоми, за допомогою яких письменник передає читачеві інформацію про переживання героя. Перший будується на основі розлогих, детальних описів відчуттів. Другий набагато складніший, однак більш цікавий для досліджень. Він полягає в тому, що письменник створює в тексті особливу атмосферу, яка викликає в читача конкретні емоції, що відповідають задуму автора. Аналіз мовного оформлення цих прийомів становить чималий інтерес.

Важливо зазначити те, що особливою (і відмінною) рисою психологічного портрета є те, що він може взагалі не містити опису зовнішності, а складатися лише з фрагментарних описів психічних особливостей, рис характеру, вдачі персонажа. Порівнюючи психологічний образ із типовими для нього людськими рисами, читач самостійно домислює вигляд героя.

Очевидно, що дослідження психологічного портрету є цікавим і з лінгвістичного погляду, адже саме лінгвостилістичні засоби відіграють важливу роль у створенні психологічного портрета літературного героя. Мовна виразність і яскравість висловлювань досягається не тільки за рахунок експресивностилістичних та оціночно-стилістичних компонентів, а й за рахунок того, що слова і словосполучення можуть набувати переносні значення, тобто ставати тропами, або входити до складу стилістичних фігур, які провокують створення образного значення. Використання таких засобів не тільки сприяють створенню яскравих образів, але й несуть у собі авторську оцінку персонажа.

2.3 Лінгвостилістичні засоби створення психологічного портрету

Мовна система містить чимало лексичних одиниць, що здатні передати внутрішні почуття. Вони загальновживані, адже їх може відчувати кожна

людина. Однак є небуденні відчуття, на позначення яких немає відповідних лексем. Тоді в основі зображення постає одна з найважливіших особливостей мови – метафоричність. За допомогою метафори можна осягнути нові явища як зовнішнього, так і внутрішнього, потаємного світу. У даному разі предметом уваги стає поєднання лексем, а також утворювана ними абстрактна семантична єдність, через яку автор транслює відчуття.

Одним з головних прийомів для осмислення об’єктів дійсності, створення нових значень і втілення задуму художнього образу є метафора. Для характеристики внутрішнього й психологічного стану людей використовуються образи з зовнішнього світу. Як передає ці образи письменник чи поет в своїх художніх творах – це питання професіоналізму і таланту творчих людей. Здатність розгледіти метафору і використовувати її в тексті дає автору невичерпні можливості у створенні художніх образів, у створенні індивідуального стилю та власного бачення картини світу. [25].

При використанні порівняння, як стилістичного прийому, виникає зоровий образ при взаємодії двох експліцитно виражених значень. Порівняння є менш сильним засобом створення чіткої візуальної картини, ніж метафора. З іншого боку, порівняння характеризується наявністю так званих шкал подібності, що забезпечують можливість посилення або ослаблення ознаки порівняння шляхом заміни порівняльних слів. Характерна риса порівняння полягає в тому, що воно може експліцитно підкреслювати окремі аспекти, якості, ознаки характеристики об’єкта [50].

Епітет – досить часто вживаний мовний засіб. В епітеті буттєва стихія знаходить свої завершені форми і фарби, отримуючи їх в результаті когнітивної, естетично опосередкованої діяльності особистості. Епітет з’являється внаслідок пошукового відображення об'єкта суб'єктом в процесі його моделюючої діяльності [50]. У сфері семантики епітет традиційно розглядається як атрибут (образне порівняння імені), який не просто характеризує об’єкт з будь-якого боку, а виражає його властивості, пропущені крізь концептуально-емоційне та стилістичне бачення автора.

Епітет як атрибутивне слово не тільки несе якусь інформацію про об'єкт, його властивості та ставлення до нього мовця, а й є знаком завершення певного етапу відображення навколишнього світу і включення виділеного об'єкта в певну концептуальну й емоційно-оцінну систему людини. В епітеті особистість виражається як суб’єкт творчої діяльності, спрямованої на пізнання об’єкта, його кваліфікацію й оцінку з точки зору естетичних принципів, а також діяльності, спрямованої на вираження отриманих спостережень мовними засобами та їх передачу адресату [25].

Щоб охарактеризувати предмет або явище використовують не тільки асоціації та подібності до інших предметів чи явищ, а й різкий контраст, щоб підкреслити протиставлення. Це називають антитезою. Антитеза не лише протиставляє поняття, а й наголошує на парадоксальності порівняння, додаванню об'єкту контрастних властивостей [50].

Метонімія створює і підсилює відчутні візуально уявлення, вона характеризує явище непрямим способом. Якщо порівняння включає в себе багато супутніх ознак, то метонімія виокремлює основну ознаку для певної ситуації. Метонімія вводиться в контекст як ємний за своєю семантикою знак, створюваний не тільки в лексичних цілях, але і для забезпечення зв'язності елементів тексту, моделювання компонентів сенсу, семантичної компресії. Метонімія може виступати як засіб відображення реальності, як засіб організації знання, і як засіб символічного визначення дійсності [50].

У створенні психологічного портрету героя важливу роль відіграє гіпербола, яка використовується для явного і навмисного перебільшення, посилює виразність і підкреслює висловлену думку [50]. Якщо автор хоче «підняти» свого героя над іншими з метою виділення його особливих якостей, то гіпербола підходить якнайкраще.

Також досить часто в художній літературі зустрічаються сінсемантичні слова: артиклі, прийменники, локально-темпоральні прислівники, займенники. Вони є не просто необхідним елементом побудови граматично зазначеної фрази, а й виступають в якості носіїв додаткової інформації. Займенники

включаються в здійснення авторського задуму і несуть додаткову інформацію. У створенні додаткового змісту тексту бере участь група прийменників, прийменникових і просторових прислівників. За допомогою їх концентрації досягається враження динамізму події, яка відбувається. Напрямок, спосіб, темп розгортання подій передаються не через назву відповідних дій і об'єктів, а через скупчення сінсемантичних слів [25].

Розділ 3. ВИЯВИ ПСИХОТИПІВ НА ОСНОВІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОРТРЕТІВ ГЕРОЇВ ПОВІСТІ "ОСНОВИ СУСПІЛЬНОСТІ"

Прийнято вважати, що XIX–XX століття відкрило для авторів нові межі для створення роману. Наратор отримав повноправну можливість володіти внутрішнім світом персонажів, а не тільки описувати їхні дії. Саме цей фактор був одним із основних поштовхів переходу від традиційного до модерного українського роману. Безумовно, що Іван Франко не залишався осторонь, і своєю творчістю відкривав нові горизонти української прози.

Особливої уваги заслуговує роман «Основи суспільності», завдяки якому Франка іменували майстром «кримінального чтива». Таке визначення абсолютно вмотивоване, адже передумовою до написання твору став реальний судовий процес, пов'язаний з пограбуванням пароха села Кукизів Яна Тхуржницького. І. Франко як працівник газети «Kurier Lwowski» був присутнім під час судових засідань. Це дало йому змогу зібрати якнайдетальніші відомості про проходження слідства та поспостерігати за поведінкою і психічними станами звинувачуваних, що однозначно допомогло майстерно відтворити у романі рефлексії душі, психічного життя і внутрішньої діалектики персонажів, задіяних у злочинах.

Домінантною рисою структури роману «Основи суспільності» стає використання засобів психологізації. Описуючи події, які розгортаються протягом доби, автор вміщає не тільки спогади про минуле, а й складні перетворення духовного світу персонажів. Специфіка функціонування художніх образів в тексті створює особливе емоційне-психологічне тло, в

якому концепт «злочину» реалізується у різних площинах. Для мене, у свою чергу, це виступає широким «полем» для аналізу поведінки, характеру та емоційного стану персонажів, на основі якого можна буде створити їхній психологічний портрет, визначити психотип та дослідити лінгвальні засоби його вираження.

4.4 Портрет пані Олімпії

Графиня Олімпія Торська – одна з головних героїв роману «Основи суспільності». Її свідомість виступає чи не ключовим елементом у всьому творі, оскільки саме в ній продукується злочин. Однак, спершу за допомогою неї відбувається залучення читача до передісторії життя головних персонажів. Описує цей момент автор за допомогою сновидіння пані, що дає змогу подати забуті події молодості у відновленій емоційній наповненості. Проте автор виконує цю передачу сну, як зазначає Алла Швець, модифіковано, адже «подано не безпосередній психічний процес сну, а момент згадування Олімпією власних сновидінь» [62].

Саме на моменті сновидіння хотілося б детальніше зупинитися з декількох причин: по-перше, як зазначалося вище, наш характер та психотип протягом життя під впливом різноманітних чинників може змінюватися. Відповідно доцільно звернути увагу на цю невелику частину опису пані Олімпії в період її молодості, щоб визначити найхарактерніші для неї риси та порівняти з тими, що ми простежимо, аналізуючи її портрет, який співвідносний з часом подій у творі; по-друге, як нам відомо сон – це процес, під час якого з нашої нижньої підсвідомості можуть виринати різноманітні враження, забуті події тощо. У цьому романі Іван Франко дуже майстерно зображує те, що відповідно до того, якими були ці події, підсвідомість видаватиме тотожну емоцію. Рух свідомості і градація почуттів Олімпії репрезентовано через посередництво «сонної змори». Виходячи з невеликого аналізу цієї деталі, ми можемо визначити, яке ж емоційне наповнення мала для пані Олімпії та чи інша подія і чи могла вона вплинути на зміну її особистості.

До прикладу, спершу *«сонна змора тягне її з блискучого та запахущого світу салонів, балів та компліментів у невеличку, чистеньку й тепленьку кімнатку в обширних офіцинах»* [63, с.147]. За допомогою таких лінгвальних маркерів, як прикметники *«блискучий», «запахущий», «чистенький», «тепленький»,* автор зображує приємний спогад, який викликає в Олімпії позитивну емоцію. Натомість, описуючи наступний спогад, який пов'язаний з її чоловіком, автор ілюструє нам вже більш негативне відчуття в душі Олімпії:

«Сонна змора тягне її кудись від тих картин, кудись, де холодно, темно, вогко. Немов вона входить у якийсь безконечно довгий коридор, погано освічений і давно-давно не провітрюваний. Сперте повітря каменем налягає на її груди. Дрож проходить по тілі, а її рука стискає щось таке холодне, слизьке та огидливе... Ох, та се рука її судженого,графа Торського, <...>» [63, с.148].

Зображуючи як *«сонна змора без милосердя затоплює»* [63, с.149], *«<...> мов кліщами здавлює серце пані»* [63, с.150], *і врешті* і, врешті, *«мов невмолимий кат, шарпає і рве»* [63, с.150], автор чітко дає нам зрозуміти, наскільки важким був її шлях, про який навіть уві сні згадувати доволі важко. Дії «змори» стають суголосними наростанню трагедії Олімпії, а складний процес емоційно-чуттєвого повернення до спогадів закінчується своєрідним катарсисом: «Жаль і надія, обрідження і розкіш, гризота і радість – усе валить клубами на її душу, безладно, могучо» [63, с.155].

Безперечно важливо зупинитися детальніше на описі пані Олімпії в період юності, для того, що виокремити певні риси її характеру. Зустріти такий портрет можна у тому ж сновидінні на початку твору:

«Цвітуча, мов рожа, в рожевім убранні, вона рожево глядить на світ. Усе їй усміхається, усе її пестить, усе любується нею. І сонце, і цвіти, і повітря, і люди. Молодіж липне до неї, паничі з найчільніших родин у краю роєм крутяться довкола неї. <...> Вона молода, вродлива дочка графа Лісовицького, властивця обширних маєтностей і великих капіталів,-значить, хоч не одиначка, то все-таки одна з перших великопанських партій у краю. І

вона знає се і ходить гордо, холодно, насмішливо серед тої хмари лиць, під градом палких, закоханих поглядів, серед шепоту подиву та здавлюваного бажання. їй люба ота душна атмосфера подиву, зависті та бажання, але її не тягне ані до одного з тих лиць, ані до одної з тих гнучких та елегантних фігур у фраках, циліндрах і глянсованих рукавичках.» [63, с.146].

За допомогою порівнянь та різноманітних метафор автор майстерно передає нам образ молодої, красивої, здорової та наївної дівчинки. Однак, враховуючи те, що вона була спадкоємицею графа, вона «знала собі ціну» і дозволяла появляти риси зверхності та гордині. Проте, незважаючи на те, що завжди користувалася популярністю у своєму оточенні та перебувала під пильним прицілом кавалерів, її не дуже заохочувала їхня компанія, тому можна зазначити, що вона була доволі стійкою до різноманітних провокацій.

Аналізуючи її характер в юності, варто звернути увагу на момент прояву кохання та її реакцію на, так би мовити, нещасливий кінець. Олімпія дуже щиро кохала Нестора, вона берегла і плекала це почуття, вважала, *що «се були найкращі дні її життя»* [63, с.148]. Однак, коли про це дізналися батьки, то вони потайки відправили з двору цього молодого вчителя. Здавалось би це могло б «зламати» юну дівчинку, але її реакція та поведінка в цій ситуації варті особливої поваги:

«Пані Олімпія тямить і досі ті гіркі сердечні сльози, що проливала, сховавшися в густі корчі парку по вислуханні сеї вісті. Але і вона, <...> ані словечка не сказала нікому про свою любов, ані одною сльозиною, ані одним спомином не виявила її перед ніким із домашніх. Німо і глухо поховала своє чуття на дні серця, залила слізьми і присипала пилом забуття. Була ще молоденькою дівчиною, та все-таки знала, що графській доньці іменно так треба зробити, коли їй трафилося таке нещастя полюбити плебея» [63, с.148].

Також про її стійкість та про наявність почуття обов'язку свідчать ситуації, пов'язані з її сімейним життям. ЇЇ чоловік, граф Торський, був хворий і пані Олімпії доводилося його доглядати. Але незважаючи на її покірність та

турботу, *«хорий граф тиранив її без милосердя, ламав систематично всі її вподобання і привички, її волю і її душу. Той полутруп, безсильний і безпомічний, власне через свою слабість зробився її найлютішим катом. <…> тільки цинічні жарти, наруги і шпигання, від котрих уся кров у ній ледом стиналася»* [63, с.150]. Безумовно, що графиня намагалася змиритися з цією ситуацією, однак те, наскільки їй було важко це робити, автор змальовує у своїх коментарях, щодо її комунікативної поведінки:

«<…>— каже вона, дивлячись у інший бік»;

«<…>— говорить вона, затискаючи зуби, з запеклою злобою в серці.»

«Сльози бризками бризкають з її очей, але вона зціплює зуби і не дає по собі пізнати тої пекельної муки, яку їй завдає її зашлюблений мучитель. Мовчить, відвернувшися. <…>» [63, с.151].

Однак варто відмітити й те, що окрім мужності Олімпія відзначається й відповідальністю, розумом та працьовитістю, адже поки граф нездужав, вона

«<…> доглядала господарства, контролювала управителя і других офіціалістів, укладала весь господарський бюджет і гроші держала в своїх руках» [63, с.150].

Не обійшлося й без прояву більш негативних рис характеру. Зокрема це можна простежити в описі її ставлення до позашлюбних дітей свого чоловіка:

«Графиня добре знала, чиї се діти, гляділа на них з ненавистю, та все-таки не прогонювала їх зо двора, немов почувала якусь дивну пільгу глядіти день у день на ті докази невірності свого мужа, поштуркувати їх, обходитися з ними, з графською кров'ю, як зо щенятами та сміттям і знати, що й на будуще жде їх життя щенят та роль сміття в суспільності. Куди, куди поділася рожева запахуща атмосфера невинності, серед якої жила вона при батькові!». [63, с.151].

Аналізуючи спогади молодості пані Олімпії, однозначно можна простежити прояв таких рис, як стійкість, стриманість, вихованість, здатність об’єктивно оцінити ситуацію, в поєднанні з гординею та зверхністю. Надалі, я

розгляну особливості її фізичної та ментально-комунікативної поведінки протягом твору.

Історія втраченого кохання, складне сімейне життя з графом, постійне пригноблення та моральний тиск, «вродження сина... смерть мужа...пожар двора...» та ще безліч проблем, з якими пані Олімпії доводилося боротися безумовно вплинули на зміну її характеру та поведінки. Навіть безпосередньо сама графиня зазначила, що *«Не хоче згадувати, навіть в уяві не хоче ще раз перемірювати крок за кроком сей страшний безконечник, що довів її до її теперішнього стану»* [63, с.156].

Пані Олімпія відзначалася тим, що ще з замолоду звикла до праці, тому не дуже полюбляла сидіти без діла. Відповідно всіляко намагалася контролювати різноманітні побутові справи та проявляти хазяйновитість:

«Знаючи добре, що ані на Параску, ані на Гадину не можна було спуститися, вона, убравшися якмога швидше і замкнувши свою спальню, вийшла з сіней на подвір'я, щоб самій усього доглянути.» [63, с.159].

«*Зразу її хазяйське серце трохи було защеміло на вид тих трьох фіакрів, котрими причвалали гості: вона боялася, чи вистане їй чим угостити їх як слід. Та се тривало тільки хвилю. Коротка розмова з Гапкою — і план кампанії був зложений».* [63, с.241].

«Тільки пані Олімпія шниряла сюди й туди, то щось наказуючи прислузі, то звертаючи на щось увагу Адася, то поправляючи щось на столику або заводячи якусь розмову з сим або тим із товариства» [63, с.242].

«Пані Олімпія зараз метнулась застелювати стіл і уставляти все в порядку. Гапка і Гадина прислугували їй». [63, с.252].

Незважаючи на те, що вона практично ні з ким не мала якихось дружніх стосунків, вона була доволі товариською та дружелюбною. Прикладом цьому є її позитивне ставлення до гостей, яких запрошував її син Адась.:

«Пані Олімпія була одинока женщина в тім товаристві, та все- таки чулася в своїм елементі, чулася між рівними собі, віддихала душею після того ненастанного пригноблення, в котрім плило її життя.» [63, с.159].

«Пані Олімпія серед сього товариства чулася вповні щасливого і свобідною». [63, с.241].

Комунікативно пані Олімпія завжди домінує. Вона з легкістю розпочинає діалог та підтримує будь-які теми. Ба більше, вона була дуже майстерною у побудові спілкування з іншим. Дуже цікаво це описав сам автор:

«Як віртуоз, перебираючи, мов віднехотя, пальцями по клавішах, уміє видобути з них завсігди гармонійні звуки, так і вона, снуючись поміж гістьми, оживлюючи своїм рухом, своєю присутністю ціле товариство, вміла все-таки непостережено, завсігди в відповідній хвилі підходити до обох паничів Чапських, уміла кождому в делікатній і, здавалось, зовсім наївній, ненаміреній формі не то сказати, не то піддати таку думку, таке виображення про себе, про Адася, про їх вдачу, уподобання, стан маєтковий і т. д., які їй видавалися для її цілі відповідними і в їх очах найкориснішими. З молодим Дублянчиком вона почала було говорити про тутешні врожаї, та, покмітивши, що його далеко більше інтересує полювання, прийнялась розписувати йому багатство дичини в лісі її сина та розповідати про ловецькі пригоди свого покійного мужа». [63, с.245].

Виходячи з цього, особливої уваги варто надати її комунікативній поведінці. До прикладу, спілкуючись зі своїми слугами, Олімпія доволі часто поводила себе зверхньо. Її звертання могли бути образливими та з насиченими негативним та різким вираженням:

«Пані Олімпія перервала молитву на півслові і проворкотіла гнівно..» [63, с.144].

«І пощо ти, бестіє, раз у раз оте вікно на ніч заслонюєш? Чи я тобі не казала, що не можу спати при заслоненім вікні? — лаяла пані Олімпія Параску,» [63, с.156].

«— І не божися надурно, ти, погане насіння! — крикнула пані» [63, с.157].

— Ах ти, огиднику! — лютилася пані. — З людьми поговорити! І які там люди схочуть говорити з такою худобиною? Ти, певно, в коршмі сидів! [63, с.217].

Однак така яскрава емоційність проявлялася не тільки в поєднанні з негативними висловлюваннями, а й підкреслювала більш позитивні конструкції:

«Аж коли він сів, вона звільна обернулася і промовила тоном, повним якоїсь материнської ласки:

— Але ж, панотченьку! Не робіть собі ніяких церемоній! Знаєте, що у нас усе попросту, по-домашньому. Ви мені не подивуєтесь, що сама вам несу снідання, — так якось випало... Ну, і я вам також не подивуюся. Що вже нам, старим, церемонитися! — додала з усміхом і махнула рукою» [63, с.178].

Але, якщо розглядати ось такі позитивні вияви, то в контексті цієї героїні це в більшості було лише яскравим проявом лицемірства та вдалої акторської гри Олімпії, адже основна мета уваги та догляду за паном Нестором були його всі грошові надбання, які він мав би переписати її (а як вона стверджувала і його) сину. На цій лукавості яскраво робив акценти й сам автор:

«І вона окинула о. Нестора лукаво всміхнутим поглядом, та коли сей знов зачав метушитися, вона жестом руки вспокоїла його» [63, с.179].

«— Свята душа ви, панотче! — говорила далі пані Олімпія з таким виразом, котрий аж надто ясно говорив, що її думки далекі були від усяких святих тем» [63, с.179].

«— Сцени мені робить... Замість що я мала б йому... — крізь сльози говорила пані Олімпія. — Як не заплачу, каже, до тижня, то в касині мене узнають за інфаміса, виключать...» [63, с.180].

«Пані не договорила і оп'ять меланхолійно благаючим поглядом зависла на лиці о. Нестора» [63, с.184].

Не менш яскравим проявом такого пристосуванства до ситуації є різкі зміни тону та ходу розмови:

«— Отче, отче! — сказала пані Олімпія, добираючи найсердечнішого тону». [63, с.209].

«— врочисто, але якось холодно проголосила пані.» [63, с.209].

«— Ех, отче! — промовила пані Олімпія, нараз змінюючи тон, промовила холодно, різко, цинічно.»

«Сама не знаючи, коли і як се сталося, вона встала зі свого місця і в випростуваній, напруженій, майже грізній поставі наблизилася до нього, в поставі вовчиці, що, певна своєї сили, наближується до ягняти, щоб його без боротьби пожерти» [63, с.210].

«Пані промовила се таким твердим, рішучим голосом, далеким від тої жалібної та лагідної сердечності, якою говорила досі, що Деменюк аж стрепенувся. Тільки тепер він почув, що о. Нестор не зовсім такий дурний та хорий, лякаючися сеї женщини, і що вона під маскою добродушності та щирості справді криє якісь інші замисли» [63, с.238].

«Її злобний і понурий настрій перемінився в оживлену веселість» [63, с.240].

З багатьох висловлювань та дій пані Олімпії, можна зрозуміти, що вона є доволі впертою та не має звички відступати від своєї мети. Тому легко вдавалася до брехні та різноманітних провокацій. До прикладу, це можна побачити під час спілкування пані Олімпії з Деменюком:

«— Представте собі мою гризоту, Деменюку! — почала пані Олімпія з таким щиросердечним і стурбованим видом, немовби мати розповідала про недужу дитину. — Не знаю, що таке сталося з єгомостем. Чи захорував щось, чи що таке? Взяв собі до голови, що я на його маєток напосідаюся, що жадаю від нього, щоб мені й мойому синові все записав, і бог іще там знає, що він повидумував. А я — бог мені свідком, що ніколи й не думала про се!» [63, с.236].

Або ж також це чітко простежується тоді, коли вона намагалася залагодити конфлікт з людьми, які прийшли навідати о.Нестора:

«— Але ж, Адасю! — мовила вона, заламуючи руки і хитаючи головою. — Як же можна таке говорити про таких поважних господарів!

Пане начальнику, прошу вас, даруйте йому! Він дуже згризений — там такі неприємності... Господи, а тут у нас також! Єгомость нам троха заслабли. <...> Вона говорила незвичайно лагідно, щиро, добродушно. Її слова відразу зупинили, втихомирили, розоружили людей. <...>, а пані говорила се з виразом такої певності і натуральності, що нікому якось і в голову не приходило сумніватися о правдивості її слів» [63, с.335].

Для того, щоб це було ще більш помітним для читача, автор підкреслив цю рису у своєму коментарі:

«Невдержимим потоком плили слова з уст пані Олімпії. Вона уложила собі наперед ту промову і добувала всіх своїх сил, щоб віддати, відіграти її по всім правилам акторської штуки, упередити всі заміти Деменюка, порушити всі його добрі чуття, зробити його зовсім без оружним. <...>. А коли при остатніх словах пані Олімпія, немовбито зворушена і збентежена до дна душі, піднесла хусточку до очей і почала буцімто обтирати сльози, то Деменюк був би присяг, що справді о. Нестор пересолив у своїй боязні, що скомпонував собі якусь небезпеку і дармо тільки мучиться тим витвором своєї власної хорої голови» [63, с.237].

Також ці риси сильно простежуються в ситуаціях, де пані доводиться швидко, так би мовити, рятувати ситуацію. Безумовно це свідчить про її кмітливість у раптових та стресових обставинах, але сам факт брехні пропустити теж не можна:

«Пані Олімпія оглянула гостей, очима благаючи дарувати старому немічному чоловікові сю неделікатність.

— Бідний старий! Що вже діяти, треба від нього не одно знести. Але при тім золоте серце! Представте собі, панове: має невеличкий капіталець і думає зробити з нього фундацію для бідних. Я, звісно, піддержую в нім сю думку і надіюсь, що вона дійде до ладу. Не легка то річ. Знаєте, старий

чоловік, а говорити з ним прямо о тім, щоби зробив тестамент, якось не випадає. Ну, та я не трачу надії». [63, с.261].

«— Господи! Що за нещастя! Що за нещастя! — шептала пані і почала вся тремтіти, мов у лихорадці. — Що се може значити? Адже се страшенна річ! Адже се до віри не подібне!» [63, с.308].

«— Але ж, Адасю! — мовила вона, заламуючи руки і хитаючи головою. — Як же можна таке говорити про таких поважних господарів! Пане начальнику, прошу вас, даруйте йому! Він дуже згризений — там такі неприємності... Господи, а тут у нас також! Єгомость нам троха заслабли» [63, с.335].

Чудовим доповненням до такої риси, як стійкість та зібраність в стресових ситуаціях є приклад зустрічі з жандармом:

«В тій хвилі очі її, склонені вниз, мимохіть якось піднялись угору, визирнули на улицю. І в тій же хвилі ноги під нею задилькотіли, в груді сперло дух, немовби й серце перестало битися; холодний піт виступив по всьому тілі. Пані помертвіла, стала на місці мов вкопана, а в очах її потемніло. Найстрашніший привид не був би так перелякав її, як те, що вона тепер побачила, хоч се була дуже проста, звичайна, натуральна річ» [63, с.320].

«Інстинкт самоохорони говорив їй, що за всяку ціну треба старатися виграти час, протягти відкриття і розголошення "нещастя", що сталося в її дворі. [63, с.320].

«Ну, та чекай, зо мною ти не так легко справишся, як тобі здається» [63, с.320].

Очевидно, що не обійшлося й без жіночих маніпуляцій слізьми та почуттями:

«— Одна тілько молитва й скріпляє мене. Якби не вона, здається, іноді б руку на себе саму наложила» [63, с.179].

«—...Так що ж, коли горе моє! Горе, мов повінь, окружає мене з усіх боків, грозиться залити з головою» [63, с.179].

«Я не хочу, щоб ви втікали, мов із розбійницької ями, з дому тої, котра вас... котру ви колись...» [63, с.238].

«— Мовчіть! — скрикнула вона крізь сльози» [63, с.240].

«— Господи, і отак подумати, що така доля чекала нас обоє! Га, отче? Якби нам хто був се пророкував тоді, коли ми — тямите — перший раз цілувались з вами там, у імпровізованій школі в офіцині мого тата! Або тоді, коли я заховалась у корчах жасмину, а ви в задумі йшли доріжкою, а я вискочила і кинулась вам на рамена, і затулила очі, і перелякала вас, а потім мусила поцілуями знов приводити до притомності! Чи тямите се все? Правда, нині, згадуючи про ті золоті хвилі, здається, що се якісь повісті з "Тисячі і одної ночі", якісь відомості з іншого світу, яснішого, чистішого, кращого, ніж наш!» [63, с.241].

Однак варто відмітити, що попри доволі сильну загартованість характеру, в душі пані Олімпія мала безліч страхів, зокрема вона дуже боялася, що їмйможуть заподіяти якоїсь шкоди її слуги:

«Вона не довіряла нікому з тих людей, що її окружали, знала, що всі її ненавидять, що ніхто її не любить і добра їй не бажає, і жила між ними, мов у лісі між дикими звірами» [63, с.158].

«Ніколи від страшної катастрофи, що була причиною смерті її мужа і пожару двора, вона не мала спокою. Все переслідувала її тривожна думка: ану ж ті люди, ті дикі звірі, кинуться на неї, розірвуть її! <...> І вона знов вернула до свого давнього способу: держати "ті бестії" здалека від себе, на кождім кроці давати їм почути свою погорду. От тим-то й жила вона в вічнім острасі. Уб'ють, обрабують, — такі картини раз у раз вертілися в її уяві» [63, с.158].

Для того, щоб чіткіше скласти портрет Олімпії та визначити її психотип, я також хочу звернути увагу на те, що про неї думали інші герої. Одні вважали її *«її злою і грішною»* [63, с.170], старою відьмою. Гапка ще була остаточно не визначилася зі своєю думкою щодо пані:

«І мара її зрозуміє, оту нашу графиню! Чи добра вона, чи лиха? По правді говорить чи бреше? Ніяк не зміркую. Здається, говорить часом як людина, а збоку глянеш — відьма якась. Адже ж я бачу, як вона ненавидить усіх!» [63, с.175].

Натомість один з товаришів Адася, пан Едвард, *був «очарований тою сердечною щирістю і тою глибиною благородного чуття, яку проявила пані Олімпія»* [63, с.252]. Аналогічно любив і захоплювався своєю матір'ю син, який вважав, що *«у мами надлюдська сила, надлюдський розум!»* [63, с.340].

Найцікавішою є звісно, що думка о.Нестора, яка змінювалася протягом всього твору.

«В тій жінці, що досі все являлася перед ним дамою, м'якою, ніжною, вищою істотою, він уперве тепер почув існування звіра, хижої бестії, <...>.Її спокійні рівні слова не обманювали його; холодний блиск її очей, тверді мускули, що, напружившися по обох її щоках, бігали по них, то наближаючися до кінців уст, то відскакуючи від них, зціплені уста і ті рішучі кроки показували, що зовсім не добра воля панує в душі тої жінки» [63, с.210].

Аналіз мовних засобів утілення фізичної поведінки та психо-ментальних дій пані Олімпії дав змогу виокремити характерні для неї риси, на підставі яких, користуючись класифікацією Карла Леонгарда, я можу визначити наявність ознак демонстративного типу. Серед особливостей, які притаманні особистостям з демонстративним психотипом, у пані Олімпії яскраво простежується легкість встановлення контактів, жадання влади, висока пристосовність до людей і разом з тим схильність до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). Люди з акцентуацією такого типу дратують тих, що оточують самовпевненістю і високими домаганнями, систематично самі провокують конфлікти, але при цьому активно захищаються. Вони володіють наступними рисами, привабливими для партнерів по спілкуванню: ввічливістю, артистичністю, здатністю захопити інших, неординарністю мислення і вчинків. Їх відштовхуючі риси: егоїзм, лицемірство, хвастощі.

Однак, аналізуючи образ пані Олімпії, безумовно варто звернути увагу на прояви недуги. Аналіз лінгвальних , а також поведінкових особливостей дає підстави говорити про шизофренічний стан героїні. Однією з ключових ознак, яка вказує на наявність шизофренічного компоненту, є наявність у психічно хворої людини марення, слухових і зорових галюцинацій [21]. За рахунок цього формується складний внутрішньо структурований візуально-слуховий комплекс, що супроводжує героїв. Такий приклад ми можемо простежити під час нападів «сеї слабості» в героїні, де чітко помітно візуалізацію ментальних образів та сприйняття неіснуючих звуків як реальних:

«в голові невдержимо починали шуміти та пересуватися без ладу, без зв'язку тисячні враження, думки, образи гарячкової уяви, привиди, виплоджені всіма гарячими та несповненими бажаннями, ошуканими надіями її життя» [63, с. 269].

Серед візій Олімпії – леді Макбет, поява образу якої спричинена нещодавнім переглядом вистави. Саме в її особі поєднуються суголосні риси характеру Олімпії: звабливість жіночої краси і жорстокість та безпринципність вдачі. Однак це не звичайне марення: леді Макбет промовляє із внутрішнього єства героїні, її шепіт Олімпія чує *«внутрі власного вуха»* [63, с. 270].

Підсвідомість героїні стає тим смисловим простором, в якому межа між реальністю і вигадкою то зникає, то відновлюється, що сприяє появі образів не тільки індивідуального, а й колективного досвід.

Одним із виявів шизофренії у найбільш загостреному стані вважається розвиток садиських бажань і вчинків. З однієї сторонни, бажання вбити можна пов'язати з психічним захворюванням пані. Однак з іншого, мотив вбивства може характеризуватися раціональним прагненням заволодіти грошима отця Нестора. Але варто виокремити ще й третій варіант, яким може бути загострення внутрішньої Едіпової ситуації, суть якої полягає в тому, що в молодості Олімпія кохала свого колишнього учителя Нестора, але батьки завадили її щастю, віддавши за багатого нелюба із садистичними нахилами й

надмірними пристрастями до азартних ігор. Відтак ірраціональна помста стала однією із мотиваційних причин злочинного наміру героїні.

З урахуванням того, що, окрім декількох вищеперерахованих, таких важливих ознак шизофренії, як розірваність мислення, відсутність логіки розгортання думки, парадоксальність, нелогічність, абсурдність думок, які виринають у свідомості людини одночасно, нав'язливі повтори низки слів тощо не виявлено, то я можу зазначати, що Олімпія не є цілком хворою, а ймовірно перебуває в межових станах між «нормою» та шизофренією.

4.2 Портрет Нестора

Ще одним центральним героєм повісті «Основи суспільності» виступає отець Нестор. Протягом твору він також, як і Олімпія переживає складні перетворення свого духовного світу. Роздвоєння облич Олімпії та отця Нестора стає одним із рушійних сил сюжету.

В основній частині твору ми бачимо Нестора Деревацького вже у доволі старшому віці. Однак на початку повісті, у сні графині, автор нам подає невеликий опис отця в період його юності, за допомогою якого ми можемо простежити зміни його характеру, світогляду, та виявити їхні причини.

Уві сні Олімпії Нестор постає молодим чоловіком, *«літ 28, не то що некрасивий, а так собі, непоганий та й нічим особливим не визначується. Поверха судячи, ані не рівняти його до тих молодих елегантів, що окружають панну Олімпію»* [63, с. 147]. Будучи ще студентом філософії, він вже працював учителем її молодших братів. Оскільки це була сім'я графа, то очевидно, що вчителя для своїх дітей він обирав найкращого. Тому звідси можна зробити висновок, що Нестор був досить розумним. Своєрідним доведення цього є думка пані Олімпії: «*Тільки в устах його, в мові сидять могучі чари»* [63, с. 147].

Як нам вже відомо, саме Нестор зумів подарувати Олімпії ті високі почуття, про які так майстерно пишуть письменники у своїх романах. Однак їхні відносини, на жаль, не були тривалими. Дивлячись на цю ситуацію, першочергово виникає питання, чому ж він не відстоював їхнього кохання,

чому він підкорився волі її батьків і безслівно покинув двір? Здавалось би, що чоловік має бути більш рішучим і не тікати від проблем, а намагатися їх вирішити. Проте, нам варто врахувати те, що в той період, який описує автор, суспільство було ієрархізованим, скаламученим стереотипами та грошолюбством. І саме таким вчинком Нестора Франко демонструє сутність тогочасного становища, для якого навіть найвищі почуття не мали жодного значення.

Безперечно, що втрачене кохання стало причиною душевних мук як для Олімпії, так і для Нестора і це неабияк вплинуло на загальну зміну їхньої особистості. Нестор хотів якомога далі втекти від думок та болі нещасливого кохання. Тому розраду знайшов у справах духовних, ставши попом, *«..., але попом здичілим, диваком та відлюдком, що довгі літа жив у горах, здалека від усякого цивілізованого товариства, від духових інтересів. Мов жива стає ще тепер перед нею його постать, згорблена та похилена, придавлена передчасною старістю. Його очі колись такі палкі, такі ясні І блискучі, з котрих так і говорив світлий ум, так і ясніла щирість та доброта, тепер погасли, запалися глибоко і бігали в ямках, мов сполохані. Чари його бесіди щезли без сліду: на першім візиті у дворі він раз у раз путався в словах, гикався, уривав на половині речення, так що граф по його виході з звичайним своїм цинізмом сказав:*

— То якийсь ідіот. Сьому треба дати презенту!» [63, с. 152].

Період трансформації героя найповніше передаються в оповіді наратора:

«Полюбивши її і стративши всяку надію позискати її руку, Нестор покинув філософію, вступив до семінарії і висвятився в целібаті. Саме тоді почув, що вона вийшла замуж. Власті духовні полюбили його; був спосібний, покірливий, працьовитий. Йому всміхалася висока кар'єра єрархічна, та серце його боліло, не давало йому забути втраченого щастя. Швидко дізнався про сумну долю своєї улюбленої, про слабість графа, хоч, звісно, і думкою здумати не міг собі всеї тої безодні горя, яка придавлювала її душу. Він любив її щиро, і кожда звістка про неї, зла чи добра, ранила його душу, на довгі дні відбирала

йому спокій, робила його неспосібним до праці, до думання. І він постановив собі перебороти себе. Пішов на катехиту до народних шкіл в Однім невеличкім та глухім місточку, щоб бути далеко від неї, не чути про неї. Та спокій і тут не був тривкий. То через газети, то через усяких приїжджих людей він хоч вряди-годи чував про неї. А чим рідше доходили вісті, тим важкішим тягарем падали на душу о. Нестора, тим довше мучили його. І він забажав ще далі втекти від світу, здичіти зовсім. Попросився на парафію до одного з найглухіших гірських закутків. Десять літ прожив там безвихідно, без газет, без переписки з ким-небудь, занятий обов'язками свого стану та важкою боротьбою за шматок хліба. Парафія була маленька, вбога, з народу прихід був дуже мізерний, треба було занятися господарством, тяжкою мужицькою працею. О. Нестор пірнув з головою в те море буденних клопотів та заходів: орав і сіяв, плекав худобу, гонив воли на продаж, збирав сіно, торгував вівсом і бриндзою, заводив у горах нові роди картоплі, був і рільником, і садівником, і пасічником. Та все-таки серце його не могло вспокоїтись. Рана була надто глибока, і хоч загоїлася зверху, то полишила по собі важку меланхолію, огірчення і вічне невдоволення.

О. Нестор ніколи не переставав відчувати того, що він змарнований чоловік, що з нього не те могло бути. Він сповнював свої обов'язки, робив навіть більше, та все якось механічно, сердито; видно було, що всі його поступки йшли не з любові, а з погорди до людей. І не диво, що хоч він не кривдив своїх парафіян, та вони все-таки не любили його, немов жахалися того холоду, що сидів у його серці і віяв від нього довкола.

По кількох літах побуту в тім гірськім гнізді о. Нестор сильно змінився. Постарів, згорбився, зробився зовсім непривітний і неговіркий. Зверхній його вигляд був занедбаний, одежа вбога і дуже часто нечищена. В селі говорили, що він скупий, ба й його власні слуги жалувалися, що кормить їх погано. Йому вдалося кілька разів дуже корисно продати випасені воли. Більші суми грошей, що найшлися в його руках, почали звільна розпалювати його жадобу. Серце, що не находило людей, до котрих би могло прив'язатися, почало помаленьку

прив'язуватися до грошей. О. Нестор зразу і не спостерігся. Йому здавалося, що він не вибігає з границь господарської ощадності, коли тим часом душа його чимраз глибше всисалася в нову страсть до складання і громадження грошей, а ум його, колись так ясний і бистрий, почав дрібніти і затіснюватися під впливом тої нещасної страсті» [63, с. 154].

У цьому уривку ми яскраво можемо простежити як молодий, розумний, вихований, говіркий хлопець з великими та щирим серцем перетворився на згорбленого, непривітного, скупого, занедбаного і відчуженого старця, який ще й зумів у собі розвинути безмірне бажання до нагромадження грошей. Однак, така трансформація може бути результатом болісної зміни світоглядних позицій внаслідок сильного потрясіння. Окрім цього, це ще й може стати причиною зародження душевної хвороби.

Очевидно, що такий «дикий» спосіб життя вплинув і на комунікативну поведінку Нестора. У вербальному спілкуванні він поводить себе як безініціативний, зовсім не зацікавлений у темі розмови співрозмовник.

«Але сей дикар, сей немова, що на кождім слові гикався, путався, що й одного речення не вмів сказати до ладу,…» [63, с. 155].

«О. Нестор слухав усе те рівнодушно, хитав головою та голосно сьорбав чай із чашки; видно було, що думки його не слідять за ходом слів пані Олімпії, а тривожна хмара, що час від часу набігала на його чоло, свідчила, що його уява, мов ластівка довкола гнізда, кружить і літає довкола його покоїку, де він лишив незамкнене вікно від саду і непохованих дещо цінних паперів та готових грошей» [63, с. 253].

Зокрема синтаксичними засобами, які демонструють емоційно-психологічний стан персонажів, стають редуковані речення та уривчасті фрази:

«Ве…ве…вельможна пані самі!.. Та де ж таки… А я старий…не прогнівайтесь… адже бачите!..» [63, с. 176].

«— Але ж, ясневе... ве... ве... — почав о. Нестор, гикаючись та ледве вимовляючи слова, але пані Олімпія різким жестом руки заставила його мовчати». [63, с. 238].

Репліки Нестора також часто супроводжуються авторськими коментарями, у яких читач може побачити акцентування на таких рисах Нестора, як страх, несміливість, розгубленість, замкнутість та незграбність:

«Він заметушився. Палиця випала з його руки, і він швидко схилився, щоби підняти її». [63, с. 155].

«…пролепотів він, блукаючи очима, щоб не зустрітися з її поглядом»[63, с. 157].

«І він, увесь тремтячи, почав кидатися то в сей, то в той бік, неясно почуваючи, що щось тут треба було зробити, та не знаючи, що власне» [63, с. 177].

«О. Нестор увесь трясся, мов у лихорадці» [63, с. 223].

«О. Нестор увесь затремтів, його тонкі старечі губи поблідли мов полотно, в горлі дух йому заперло, і він не міг нічого відповісти» [63, с. 239].

Очевидно, що особи з такими рисами не полюбляють перебувати у великій компанії людей. Наглядним прикладом цього є його поведінка в компанії молодиків:

«Тільки один о. Нестор серед сеї компанії сидів, як ворона між павами. Після першого представлення, при котрім усі гості за чергою подавали йому руку, дехто промовив до нього пару слів, а потім усі його покинули, він засів собі в куток софи і там не то дрімав, не то над чимось думав, зложивши рукн на колінах і ненастанно без голосу шевелячи безкровними губами. Пані Олімпія кілька разів підходила до нього, сідала при нім, заговорювала то про се, то проте, — він відповідав їй чемно, але з місця не рушався, до компанії не мішався і в загальній розмові не приймав участі. "Що вже мені, старому! — мовив він, махаючи рукою. — Що я їм можу сказати такого, чого вони... теє-то... Прошу вельможної пані мною не турбуватися... Я вже собі... так собі... послухаю... дуже цікаво...» [63, с. 241].

Однак, можна простежити той моменту, що комунікативна поведінка Нестора змінюється у відповідності від того, з ким і за яких умов відбувається діалог. Так, розмовляючи з Олімпією, йому досить складно висловлювати свою

думку. Проте, при зустрічі з парафіянами, чи у розмові з товаришем Деменюком створення цікавої розмови у нього не викликало труднощів.

Сам Нестор протягом всього твору позиціонує себе як чоловіка з зачерствілим серцем, доволі беземоційного і меланхолійного, що також є своєрідною хворобливою ознакою:

«постарілий целебс заплакав. Заридав, мов дитина, і почав утирати сльози рукавом своєї ряси» [63, с. 169].

«О. Нестор похнюпився і посумнів, слухаючи тої мови. Видно було, що вона дуже немило вразила його» [63, с. 190].

«..руки о. Нестора оп'ять затремтіли, і уста судорожно скривилися, мов до плачу».

Також важливим показником характеру людини є те, як вона поводить себе в екстремальних ситуаціях. Реакція Нестора в даному контексті є неоднозначною. З однієї сторони, він має доволі притаманну для себе пасивну реакцію:

«О. Нестор чимраз більше подавався вниз при тих словах, немов ослабав, в'янув і горбився. Вони були мов острий ніж, що шпигонув його в серце» [63, с. 204].

«— Добре, добре, ковалю! — ледве дишучи, промовляв о. Нестор. — Бог тобі за се заплатить... Я не серджусь... я вдячний тобі... хоч серце... серце в мене болить, коли чую... яка вдяка... за мої...» [63, с. 205].

«...почав якось нервово і тривожно оглядатися довкола себе, мацати руками, видавати якісь глухі носові звуки, далі встав і, шепчучи щось без голосу, поспішно направився до дверей» [63, с. 261].

«Сей був зовсім мов безумний, пищав, кричав, ламав руки, стогнав із глибини душі. [63, с. 263].

З іншої сторони, він міг проявляти й більш різку поведінку:

«Не дам нічого! Не дам ані цента!" — шибнуло в його голові, і він міцно зціпив свої беззубі вилиці, щоб тим закріпити свою постанову» [63, с. 182].

«Злобні іскорки живіше замиготіли в очах о. Нестора» [63, с. 182].

«О. Нестор не видержав. Ся цинічна бесіда молодого панича збентежила його душу, відкликнулась в ній усею силою обурення, на яке тільки він був спосібний. Зірвався зі свого місця, випрямився перед Адасем, вищий від нього о цілу голову, і, хоч увесь треміів, мов тростина на вітрі, крикнув, задихаючись:

— Мовчи, молокососе! Не смій так говорити про те, чого не розумієш! Не смій жартувати з матері і... і...» [63, с. 214].

«Я ще з вами поборюся! Може, то й ліпше, що ви так несподівано, так цинічно і безвстидно виявили свій апетит на моє добро! Злий демон, котрому ви служите, зробив собі з вас жарт — огидний жарт! Ви думали, що я відразу впаду, подамся, і візьмете мене в руки, і зробите зо мною, що схочете! Аж ні! Ні! ні, ні, ні! Я отямився!» [63, с. 225].

Проте, навіть здатність Нестора в глибині душі віднайти такі риси характеру, які допоможуть йому чинити опір супроти так званих ворогів, не допомогли йому вберегтися від здійснення злого плану Олімпії.

Проаналізувавши портрет Нестора, враховуючи всі особливості його характеру, які майстерно намагався передати автор за допомогою описів, комунікативної поведінки та свої коментарів, на основі класифікації Карла Леонгарда я можу простежити ознаки двох психотипів: тривожного та інтровертованого. Від останнього у поведінці Нестора наявна низька контактність, замкнутість, відірваність від реальності, схильність до філософствування. Він полюбляє самоту і відносно слабо прив'язаний до людей. Вступає в конфлікти тільки при спробах безцеремонного втручання в його особисте життя. Є емоційно холодним ідеалістом. Володіє такими привабливими рисами, як стриманість, наявність твердих переконань, принциповість.

Від тривожного типу можна зафіксувати боязкість, невпевненість в собі, мінорний настрій. Унаслідок такої своєрідної беззахисності представники цього типу нерідко служать «козлами відпущення», що ми й спостерігаємо протягом всього твору.

Безперечно, у Нестора присутнє хворобливе напруження психіки, яке супроводжується постійними передчуттями, тривогою та хворобливою уявою. Це може сигналізувати зародження якоїсь серйознішої душевної хвороби, а може вже бути спричинено й віковим впливом.

4.3 Портрет Адася Торського

Адась Торський – це молодий граф, син пані Олімпії. У творі його образ виступає більше другорядним, однак досить часто присутній, так би мовити, заочно. Він неодноразово постає однією з причин конфліктів пані Олімпії та Нестора, адже саме на вирішення його фінансових проблеми їй доводилося часто позичати кошти в отця. Окрім того, за твердженнями пані, Нестор був батьком Адася і відповідно мав переписати на нього свій спадок. Завдяки цьому, він мимоволі став причиною ще значніших сутичок, які обернулися для нього співучастю в страшному злочині.

Ще з самого початку твору Адась постає перед нами як представник розбещеної молоді. Він полюбляв всілякі розваги *(«музика, вино, карти..»* [63, с. 214]) в компанії *«добре вихованих»* молодих людей. Такий спосіб життя був для його матері *«джерелом незліченних прикростів і турбот»* [63, с. 159], адже він часто потрапляв у різні неприємності, зокрема і у борги. Однак, що сам Адась, що його мама, вбачали в цьому товаристві багато користі, зокрема в можливості налагодити приятельських відносин з рідним братом панночки, яку він приглянув для одруження (очевидно, що у вигляді взаємовигідного контракту).

Для кращого розуміння образу, варто звернути увагу на опис Адася самим автором:

«Його невеличка фігурка з рідким уже, на дві половини розділеним і гладко прилизаним волоссям, невеличкими блідо-рудими вусиками, одягнена в модний гарнітур, з рубіновою шпилькою в краватці, виглядала мов з воску виліплена кукла. В сірих очах видно було втому, пересит життям і цинізм. На гладкому низькому чолі ніяка поважніша думка не лишила сліду, а на устах грав легкодушний усміх» [63, с. 214].

Комунікативна поведінка Адася безперечно відповідала його характеру. Самозакоханість, егоїзм, нагліть, цинізм, лицемірство та легковажність простежується, що в його репліках, що в авторських коментарях:

«— говорив він патетично.» [63, с. 244].

«Коли йду вулицею, всі дівчата до мене всміхаються. Щастя, розкіш і радість з кождого вікна манять мене до себе.» [63, с. 214].

«— Ого-го! — мовив він насмішливо. — Шановний татко аж тепер пригадав собі, що має дитину, і хоче зо мною обходитися як з дитиною. Смію пригадати шановному таткові, що я вже давно повнолітній».

«Цинічний усміх не щез з його лиця…» [63, с. 214].

«— скрикнув з огидливим жестом Адась» [63, с. 216].

На жаль, діалоги чи монологи Адася значно менше представлені в тексті. Тому «вникнути» в сутність його образу в основному можна за допомогою авторського наративу:

«Була се плитка, легкомисна і наскрізь змислова натура, у котрої фізичні імпульси переважали над духовими, чуття перемагали думку. Дбати про далеке будуще, укладати якісь хитрі плани — не було його ділом: він ловив момент, не дбаючи про те, що той момент Сплодить і до якого кінця доведе. Життя було для нього тільки сумою змислових розкошів, тож полювання на ті розкоші було цілим змістом його змагань і заходів» [63, с. 220].

Однак, незважаючи на особливості його характеру, в раптових та непередбачуваних ситуаціях він реагував не так злагоджено, як очікувалося. В одній ситуації він міг поводити себе занадто агресивно та хамовито:

«Адась прискочив до одного з них мов у нападі скаженої лютості, вхопив його за груди і, потрясши ним, безсильним зо страху, мов горсткою, крикнув йому над ухом» [63, с. 294].

«Адась аж трясся з лютості; здавалось, що ще хвиля а він готов кинутися на тих упертих мужиків з нігтями і зубами» [63, с. 336].

«— Чого вам треба, люди? — запитав він строго, підходячи до них і ані одним кивком голови не відповідаючи на їх поклін» [63, с. 333].

А ось в більш серйозній ситуації, в якій не вдавалося вирішити все агресивним способом, у нього проявлялася боягузливість, нестійкість перед випробуваннями та слабкість:

«— Мамочко, — скрикнув він нарешті, — скажіть що сим людям! Пхаються, мов свині, до єгомостя та й до єгомостя. Хтось їм наговорив якихось дурниць, то вони сюди...» [63, с. 336].

«Сей панич, такий ще гордий і фудульний перед хвилею супроти мужиків, такий, бачилось, лицар, тепер, сам на сам з матір'ю, зробився таким малим, безрадним, трусливим, мов дитина, що напотемки зайде в темний кут і боїться сама власного стуку. Він готов був заплакати, руки його тряслися, в душі все завмерло, крім одного, чисто звірячого інстинкту самоохорони.

— Мамо, я довше тут не лишуся! — промовив він розм'яклим, майже плаксивим голосом» [63, с. 337].

«Я голову трачу, весь мов розбитий, мов у міх зав'язаний…» [63, с. 340].

Аналіз мовних засобів утілення фізичної поведінки та психо-ментальних дій Адася дає підстави констатувати, що він однозначно належить, до демонстративного типу. Як нам вже відомо, у нього присутні такі риси як, легкість встановлення контактів, прагненням до лідерства, жаданням влади і похвали. Він демонструє високу пристосовність до людей і разом з тим схильність до інтриг (при зовнішній м'якості манери спілкування). Також характеризується самовпевненістю, легковажністю артистичністю, егоїзмом, лицемірством, цинізмом та хвастощами. Однак, є в Адася й декілька рис, які зовсім не відповідають цьому типу. До них можна віднести панікерство, емоційну нестійкість та вразливість. Вони є проявом меланхолійного темпераменту.

4.4 Портрет графа Торського

Досить яскраво вираженою є особистість чоловіка Олімпії Графа Торського. Це був давній товариш батька пані. Більшу частину свого життя він провів досить невідповідально та розгульно. *«Розтративши по європейських*

столицях та ігорних місцях силу, молодість, здоров'я і маєток, вернув до краю, щоб рятувати останки надшарпаної фортуни» [63, с. 148].

Можна зазначити, що Граф Торський був хитрим, завбачливим та дуже корислив, адже *«побачивши її, молоду, вродливу і посажну панночку, дочку свого приятеля, він зараз поміркував, що з усіх можливих фінансових спекуляцій ся буде, мабуть, чи не найліпша і зараз же приступив до діла...»* [63, с. 148].

Здавалось би, що неодноразова втрата своїх заощаджень, потрапляння в неприємні ситуації мали б бути для графа хорошим уроком. Однак, він й надалі захоплювався азартними іграми і навіть програв половину посагу пані Олімпії. Він однозначно мав азартну залежність, яка настільки яскраво себе проявляла, що він був готовий навіть продати останнє село.

Проте, на щастя, цього не трапилося, адже після одного зі своїх чергових гулянь, він дістав удар апоплексії.

«І з гулящого джентльмена, картяра, п'яниці та вівера разом зробилася безпомічна дитина, котру треба було одягати, годувати, возити на возику, класти на ліжко і знов піднімати а котра за все те відплачувалася тільки цинічними жартами, лайкою та прокляттями» [63, с. 149].

Як сам автор зазначає у своєму наративі, навіть недуга не здатна була змінити графа. Здається, що у ньому не було жодної краплі любові, совісті, поваги та вдячності до своєї дружини. Будучи прикутим до ліжка, він «*тиранив її без милосердя, ламав систематично всі її вподобання і привички, її волю і її душу. 149 «..*тільки цинічні жарти, наруги і шпигання,…» супроводжували все їхнє подружнє життя. Внаслідок чого, він безперечно *«зробився її найлютішим катом» і « її серце замклося до нього…..Монако і не відімклося вже ніколи* [63, с. 149].

Його тиранічний характер простежувався не тільки в авторських коментарях, а в очах, в яких *«блискали зловіщі іскри ненависті» та його комунікативній поведінці. Він всіляко принижував та дорікав Графині:*

«— Скучно вам, графине, зо мною, калікою, панькатись, правда?

— Скучно, — каже вона, дивлячись у інший бік.

— Ви б богу помолилися, щоб мене чимскорше забрав із сього світу.

— Молюсь.

— Добре робите. Я б менше мучився, — додає він з їдким насміхом, — а ви б замуж вийшли, правда? Ну, скажіть по щирості, маєте вже на думці кавалера, за котрого б ви вийшли?

— Маю! — говорить вона, затискаючи зуби, з запеклою злобою в серці.

— Се дуже гарно! — іронічно цідить граф. — Тілько ось що лихо! Не дуже, мабуть, ваша молитва щира, бо я чуюся здоровішим. Може б, вам, графине, діточок хотілося?» [63, с. 150].

Саме ось ці, так би мовити, жарти про дітей робили Олімпії особливо боляче, адже вона добре знала, що «*служниці, що мусили день і ніч пильнувати графа і ночувати при нім, одна за одною приводили дітей, котрі й ховались при дворі як байстрята»* [63, с. 151]. Безперечно, це були його діти.

Дивлячись на образ графа, у якому зображує його автор, першочергово звертається увага на прояв своєрідного деспотизму (Деспотизм - необмежена влада; сваволя. // Грубе підкорення однієї людини волі іншої. [64]**).** Граф Торський однозначно мав схильність до психологічного насильства. Він всіляко намагався підпорядковувати оточуючих своїй волі, жорстко придушував їхні права і свободи. Якщо аналізувати це з точки психології, то така агресивна поведінка характеризується його страхами, постійними сумнівами і невпевненістю в собі. Підсвідоме відчуття незадоволеності, своєрідної обділеності змушує графа мстити навколишнім, відновлюючи таким чином підірвану самоповагу. А враховуючи те, що його звичний спосіб життя змусила змінити раптова недуга, можна вважати, що такою поведінкою він намагався помститися за свою неповноцінність та самоствердитися за рахунок слабких.

Наявні ознаки його характеру дають підстави вважати, що у графа також присутні елементи змішаного психотипу: збудливого та демонстративного. Представникам першого типу властиві такі риси, як занудливість, схильність до хамства і лайки, до конфліктів, в яких самі виступають активною, провокуючою стороною. Вони досить владні в сім'ї. У стані емоційного

збудження представники цього типу бувають дратівливими, запальними, погано контролюють свою поведінку.

Про вираження демонстративного психотипу сигналізують такі особливості як жадання влади і похвали, схильність до інтриг, самовпевненість, високі домагання, систематична провокація конфліктів, егоїзм, лицемірство, хвастощі, ухилення від роботи.

4.5 Портрет Танаська Гадини

Танаско Гадина – позашлюбний син графа Торського і однієї з його служниць. На момент подій, які відбуваються в повісті, він постає перед нами вже молодим юнаком, який прислуговує при дворі. Якщо його характеризувати з боку структури оповідання, то варто зазначити, що «авторською новацією у наративній структурі роману можна вважати те, що компетентність гетеродієгетичного наратора зменшується через застосування цікавого прийому: щоразу сторонній персонаж спостерігає за прихованими діями інших або ж підслуховує чиїсь розмови» [65]. Таку функцію часто виконував саме Гадина.

Протягом всього твору досить яскраво проявляються негативні риси Гадини, такі як брехливість, цікавість до інтрижок, здатність до злих вчинків (пограбування),

«*А за хвилю по його виїзді з тих самих сіней тихесенько виповз Гадина, що там сидів у порожній бочці від капусти і підслухав усю розмову пані з о. Нестором і з сином. Виповзши на подвір'я, він нараз випростувався і, свищучи якусь пісню, пішов просто попід панині вікна, немов тільки що вернув відкись із села. Пані побачила його»* [63, с. 218].

«— І куди ти, погане насіння, волочишся? — скрикнула вона крізь вікно.

— В церкві був, — рівнодушно і спокійно відповів Гадина і йшов далі» [63, с. 277].

«— Знаєш, я підслухав розмову старої відьми з попом! Скажу тобі — чудо! Посварилися на забій!» [63, с. 219].

«— Ой, брешеш, Гадино, брешеш! Так брешеш, аж тобі з-під носа куриться, — мовила Гапка, та вже ласкавішим голосом» [63, с. 277].

Комунікативно Гадина поводить себе дуже відкрито, прямолінійно, вміє за себе постояти, любить дорікати, але в основному в жартівливій формі. Також відзначався особливим почуттям гумору:

«….— з'їдливо відрубав Гадина, блиснувши на неї своїми чорними, як два углі, очима,….» [63, с. 218].

«— Нехай пані так голосно не кричать, бо я також дещо знаю!

— Що? Що? Що? — аж завищала пані Олімпія. — Що ти знаєш? Ну, скажи, що знаєш?» [63, с. 218].

«— Е, з вельможною панею багато би говорити, — грубо відповів Гадина, добре знаючи, що цвігнув її по болючому. — А я от голоден, а там, певно, вже без мене пообідали» [63, с. 218].

«Він сміявся, жартував з пані Олімпії, моргав до Параски, штуркав підпасича, трохи тумануватого хлопчика, оповідав про те, як Цвяха били під коршмою, і загалом був у дуже веселім настрої духу» [63, с. 219].

Відповідно до своєї поведінки він не викликав особливої довіри та поваги в оточуючих. Олімпія, мало того, що упереджено не любила його через те, що знала, що він позашлюбна дитина її чоловіка, ще й не дуже довіряла йому в роботі, та знала про його злі наміри (*«Але злодюга отсей Гадина! Чи бач, уже зачав підстерігати попа»* [63, с. 268]*).*

Особливою працелюбність Гадина не дуже вирізняється, йому більше була до вподоби можливість *«легким способом прийти до маєтку, покористуватися чужим, загарбати те, коло чого сам не трудився,…»* [63, с. 275].

Однак він не був аж таким сміливим, що здійснювати якійсь серйозні злочини. Саме тому він радше був «*дрібним кишеньковим злодієм, ніж розбишакою широкої руки»* [63, с. 275].

Аналізуючи портрет Гадини, ми можемо стверджувати, що він є яскраво-вираженим представником гіпертимного типу, адже ми бачимо, що його

характеризує надзвичайна контактність, балакучість, вираженість жестів та міміки. У нього часто виникають епізодичні конфлікти з навколишніми людьми, які дуже часто спричинені через несерйозне відношення до своїх службових і сімейних обов'язків. Люди подібного типу нерідко самі бувають ініціаторами конфліктів, але засмучуються, якщо ті, що оточують роблять їм зауваження із цього приводу. З позитивних рис, які характерні для даного типу є енергійність, оптимізм, ініціативність. Разом з тим Гадина володіє й деякими відштовхуючими рисами: легковажністю, схильністю до аморальних вчинків, підвищеною дратівливістю, недостатньо серйозним відношенням до своїх обов'язків. Він важко переносить умови жорсткої дисципліни та монотонну діяльність.

ВИСНОВОК

Результати дослідження показали, що мовний портрет є органічною й водночас самостійною частиною художнього тексту, яка має власні структурні, семантичні та стилістичні особливості. Саме за допомогою нього автор має можливість зображувати людину, починаючи від зовнішнього вигляду, та закінчуючи характером, емоціями та звичками. А в сукупності всі ці елементи є структурними особливостями психотипу людини, який безперечно можна визначити, проаналізувавши всі особливості фізичної поведінки та психо-ментальних дій персонажа.

З розвитком психологізму, структура портрету ставала складнішою, більш комплексною та багатоаспектною. Враховуючи такий розвиток, автори навіть вдавалися до зображення особистостей зі зміненими станами свідомості.

Аналізуючи особливості мовного портрету, особливою увагою було виокремлено психологічний портрет, адже саме за допомогою нього можна найповніше простежити прояви певного психотипу. Для того, щоб точніше визначати психотип, у дослідженні було розглянуто та визначено безпосередньо значення поняття «психопит» у вимірах психологічної науки та

висвітлено різні підходи до їхньої класифікації. На основі отриманих результатів було обрано найповнішу та найдоречнішу, на мою думку, класифікацію, яка слугувала основою у визначенні типу героя. Нею стала класифікація акцентованих особистостей Карла Леонгарда.

Встановлено, що для визначення психотипу героя найбільше варто звертати увагу на його комунікативну поведінку в тих чи інших ситуаціях, кінетичні характеристики (жести, міміка), мовлення (тембр голосу, манери говоріння), риси характеру, динаміку думок, почуттів, учинків і переживань персонажа.

Досліджено, що для створення такого портрету автор вдається до застосування різних композиційних прийомів, жанрово-стильових домінант, мовних засобів у площині прозового твору. Портретування визначається як процес моделювання автором зображення персонажа за допомогою певної сукупності прийомів і художніх засобів, співвідносних з рівнями мовної презентації тексту. На основі цього було визначено, що такий портрет є частиною текстової структури, а тому може бути предметом уваги лінгвістичного аналізу тексту.

Наше дослідження проводилося на основі тексту повісті Івана Франка «Основи суспільності». Центральним об’єктом аналізу стали мовно-психологічні портрети героїв твору, які автор створює, використовуючи меншою мірою компоненти опису зовнішності та переважно зображає внутрішній стан, риси характеру, інтелект, емоційний стан героїв. Також варто відмітити майстерність розкриття внутрішнього стану Олімпі за допомогою сну та марень, які безперечно вказують на психологічну напруженість та важкий психологічний стан.

В ході роботи було досліджено поняття «психотипу», його основні вияви та ознаки виявлення; проаналізовано значення психологічного портрету в літературі, мовні засоби його утворення та роль у визначенні психотипу; простежено особливості дискурсу при змінених станах свідомості та наявність їх у героїв; виявлено належність до певного психотипу ключових персонажів

оповідання. Також на основі цього твору було виявлено, що найбільш вживаними лінгвостилістичними засобами вираження психотипів є епітет, метафора, гіпербола, метонімія, порівняння.

Під час дослідження було комплексно розкрито мету роботи та поставлені завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маклаков А. Г. Общая психология. – СПб.: Питер, 2001.
2. Юнг К.Г. Психологические типы. СПб.: «Ювента» – М.: «Прогресс – Универс», 1995.
3. Мкртчян Т.В. Психотип персонажа як літературознавча проблема. - Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – 2015. – Вип.5.
4. Карл Леонгард. Акцентуированные личности — Берлін, 1976. — 328 с.
5. Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков / Під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. — Санкт-Петербург : Речь, 2009. — 256 с.
6. Стреляу Я. Роль темпераменту в психологічному розвитку / Пер. з підлога. під общ ред. І. У. Равіч-щербо. — М.: Прогрес, 1982.
7. Мерлін В. С. Очерк теорії темпераменту. — М.: Освіта, 1964.
8. Аугустинавичюте А. Социон. (Основы соционики). — Рукопись, 1982—1983, 100 стр, //Соціоніка, ментологія та психологія особистості, № 4-5, 1996.

9. Букалов А. В. Международный институт соционики // Журнал «Соционика, ментология и психология личности», №1, 1996.
10. Ермак В. Д. Классическая соционика. — М.: Черная Белка, 2009.
11. Сіроштан Т. В., Костенко Г. О. Назви фізичного й психічного стану людини в сучасній українській мові.
12. Дудар О. Лінгвістилістичні особливості портретизації персонажа (на основі роману Теодора Драйзера “Оплот”).
13. Мороз А., Головня А. Лінгвостилістичні засоби створення психологічного портрету та особливості його відтворення при перекладі (на матеріалі роману Стіга Ларссона «Дівчина, що гралася з вогнем») – Київ, Україна
14. Бачевич Ф.С. Оповідання Івана Франка «Микитичів Дуб»: спроба психосемантичного аналізу образів героїв // Українське літературознавство. 2019. Випуск 84. С. 32–39
15. Бачевич Ф.С. Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри. – Львів, 2018.
16. Козлов 2011 – Козлов А. Основні психотипи викладачів ВНЗ / А. Козлов // Педагогіка вищої та середньої школи ; за ред.. проф. В. К. Буряка. – Вип. 32. – Кривий Ріг, 2011. – С. 207-218.
17. Зборовська Н. В. Психологізм та літературознавство: посібник. Київ: “Академія”, 2003. 392 с.
18. Микиртумов Б. Е. Лексика психопатологии. Санкт-Петербург: Изд-во “Речь”, 2004.200 с.
19. Спивак Д. Л. Измененные состояния сознания: психология и лингвистика. СанктПетербург: “Ювента”, 2000. 296 с.
20. Холмс 2003 – Холмс Д. Анормальная психология / Девид Холмс. – Спб. : Питер, 2003. – 304 с.
21. Руднев В. Шизофренический дискурс // Логос. 1999.
22. Руднев В. Философия языка и семиотика безумия. Избранные работы. Москва: Издательский дом “Территория будущего”, 2007. 528 с.

23. Руднев В. П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II. Москва: Гнозис, 2000. 436 с.
24. Лівицька І. «В лабіринтах людської душі» (історія дослідження художнього психологізму української літератури) // Літературознавчі обрії. Випуск 17.
25. Дячук Н.В., Криворучко Т.В., Свиридюк Т.В. Психологічний портрет як спосіб розкриття сутності художніх образів.
26. Ільяшевич А. Мовно-психологічні портрети персонажів у романістиці П. Загребельного: гендерний аспект».
27. Бохун Н. В. Мовно-стилістичні особливості створення портрета персонажа в іспанській художній літературі XIX-XX століть : автореф. дис .канд. філол. наук: 10.02.05 / Наталія Віталіївна Бохун . – Київ, 2007.
28. Физиогномика: как определить характер человека // Електронний ресурс: https://www.trn.ua/articles/12102/
29. Академия дополнительного образования // 8 базовых психотипов личности // Електронний ресурс: https://edprodpo.com/blog/kouching/8-bazovykh-psikhotipov-lichnosti/
30. Особистість з точки зору основних психологічних теорій // Електронний ресурс: https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/9825/
31. Психотип // Електронний ресурс: https://vip-training.net.ua/o-mbti/psikhotip.html
32. Психологіс. Енциклопедія практичної психології // Електронний ресурс: http://psychologis.com.ua/klassifikaciya_psihotipov.htm
33. Електронний ресурс: http://medbib.in.ua/aktsentuatsii-haraktera-klassifikatsii.html
34. Класифікація психологічних типів за К.Г Юнгом // Електронний ресурс:https://pidru4niki.com/12120124/psihologiya/klasifikatsiya_psihologichnih_tipiv_yungom
35. 8 типів особистості за Карлом Густавом Юнгом. // Електронний ресурс: https://uk.warbletoncouncil.org/tipos-personalidad-carl-gustav-jung-6974

36. Типологія Юнга // Електронний ресурс: https://sites.google.com/site/socionikakoropets/tipologia-unga
37. 4Brains // Електронний ресурс: https://4brain.ru/blog
38. Вільна енциклопедія // Електронний ресурс: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D1%84%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%BD%D1%83%D0%BC%D0%B0
39. Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. Психологія управління. Підручник. 3-тє вид. перероб. та доп. /За редакцією Ходаківського Є. І. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 664 с.
40. Психологіс. Енциклопедія практичної психології // Електронний ресурс: http://psychologis.com.ua/sociotipzpt_ili_opisanie_tipov_lichnosti_v_socionike.htm
41. Вільна енциклопедія // Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D0%B8%D0%BF
42. Соціотип, або опис типів особистості в соціоніці // Електронний ресурс: http://psychologis.com.ua/sociotipzpt_ili_opisanie_tipov_lichnosti_v_socionike.htm
43. Типологія Майерс-Бріггс (MBTI) // Електронний ресурс: http://psychologis.com.ua/tipologiya_mayers-briggs_MBTI.htm
44. Русалов В. М. Биологические основи індивідуально-психологічних відмінностей. -М.: Павука, 1979.
45. Кусько Е. Я. Проблемы языка современной художественной литературы : Несобственно-прямая речь в литературе ГДР / Е. Я. Кусько. —Львів : Вища школа, 1980.
46. Омецинська О. В. Взаємодія стилістичних засобів при створенні портретних характеристик у творах Френсіса С. Фіцджеральда /

О. В. Омецинська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка, 2005. – № 23. – С. 182-184.

47. Бовсунівська Т. Портретні міфологеми в петербурзьких повістях Миколи Гоголя // Українська мова та література. – 2004. – № 20. – С. 35-37.
48. Родионова Н. А. Типы портретных характеристик в художественной прозе И. А. Бунина: Лингвостилистический аспект : дис. … канд. филол.наук / Н. А. Родионова. — Самара, 1999.
49. Портрет персонажа як об′єкт лінгвістичного дослідження / Система і структура східнослов'янських мов: [зб. наук. праць / наук. ред. Каліущенко В. та ін.]. – К. : Знання України, 2006. – 281 с.
50. Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр-е и дополн. – Назрань: Пилигрим, 2010 – 486 с. 7. Larsson Stieg. The girl who played with fire. – L. : Quercus, 2009. – 276 p.
51. Страхов И. В. Психологический анализ в литературном творчестве. – Саратов: Издательство СГУ, 1973. – Ч. 1.
52. Руднєв В. Психотичний дискурс // Електронний ресурс: https://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_03/1999_3_08.htm
53. Лакан Ж. Семинары. Кн. 1. Работы Фрейда по технике психоанализа (1953/54). М., 1998.
54. Вільна енциклопедія // Електронний ресурс: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%B7
55. Електронний ресурс: https://www.smclinicspb.ru/doctor/psihoterapevt/zabolevania/2649-psihoz
56. Блейлер Э. Руководство по психиатрии. М., 1997.
57. Кемпинский А. Психология шизофрении. М. , 1998.
58. Тихонова, Д. В. Понятие «языковая личность»: история возникновения, значение,типология. Приоритетные направления развития науки и образования: материалы X Междунар. науч.–практ. конф., 3(10).

59. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. М., 1961. 614 с.
60. Караулов, Ю. Н. (2002). Русский язык и языковая личность. Москва: УР
61. Азарова Л. Понятие языковой личности в лингвистике.
62. 7. Перебийніс В. С. Частотні словники та їх використання / В. С. Перебийніс,
63. Франко І. Основи суспільности: Повість / Іван Франко. — [Зібр.тв., т. 19, с.144–341].
64. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 2. — С. 255.
65. Довганич Н. Наративна структура та художній психологізм роману Івана Франка "Основи суспільності" / Н. Довганич // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. - 2015. - Вип. 62. - С. 197-202.